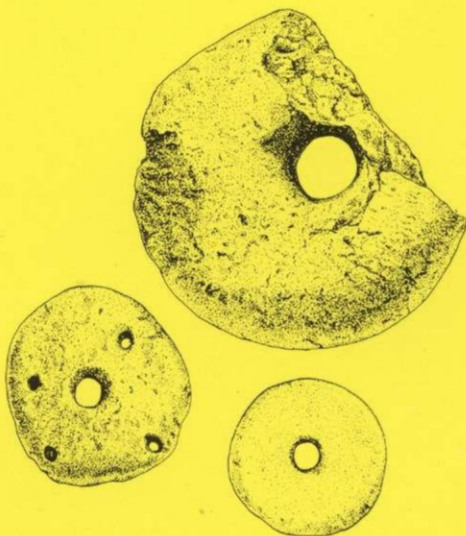

ale

Historisk tidskrift
för Skåneland

Nr 2 1987

ale

Historisk tidskrift för Skåneland

utges av De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening.

Redaktör

Docent Sten Skansjö

Redaktionskommitté

Länsantikvarie Carin Bunte, Malmö

Professor Erik Cinthio, Lund

Fil. lic. Gert Jeppsson, Lund

Fil. kand. Allan Persson, Lund

Landsarkivarie Anna-Christina Ulf-
sparre, Lund

innehåll

	Sid.
Bengt Jacobsson: Oden. Ett vikingakvarter i staden Trelleborg	1
Alf Åberg: Skånes försvenskning – många svensk-danska tvistefrågor	11
Ulf Pauli: Svensk kartläggning av Skåne före 1820	21
Aktuellt om antikvariskt:	
Lasse Wallin: Järnålder i Önsvala	28
Annika Jeppsson: Undersökningarna i kvarteret Hjärtat, Halmstad	29
Mats Roslund: På jakt efter Kämpinge kyrka	30

Omslagsteckning av Monica Centerwall

ODEN

Ett vikingakvarter i staden Trelleborg

Av Bengt Jacobsson

Riksantikvarieämbetet UV-Syd, Åkergränden 8, 222 39 Lund

I några medeltidsstäder har man gjort fynd, som är äldre än tiden för stadsbildningen. Särskilt omfattande och intressanta har fynden från vikingatid varit i den medeltida kuststaden Trelleborg. I artikeln diskuteras hur den påträffade vikingatida bosättningen förhåller sig till såväl den senare vikingatidens köpingeorter i området som den högmedeltida staden.

Bakgrund

Under senare år har allt större intresse riktats mot våra medeltida städer och de teorier och frågeställningar som är förknippade med deras uppkomst och utveckling. De arkeologiska resultaten har i flera fall resulterat i att tidigare teorier om de enskilda städernas storlek, utbredning, topografiska förutsättningar m.m. till vissa delar fått revideras.

Redan tidigt observerades att man i en del städer, förutom det rent medeltida materialet, vid flera tillfällen även påträffade fynd som visade sig vara äldre än tiden för stadsbildningarna. Vid Riksantikvarieämbetet UV-syds undersökningar har i flera av de högmedeltida skånska kuststäderna fynd av just detta slag påträffats. Fynden har dock sällan varit av större omfattning och har främst bestått av keramikskärvor, ibland knutna till kulturlagerrester eller härdar och stolphål.¹

Trelleborg intar i viss mån en särställning när det gäller dessa tidiga boplatser och fynd. Inom det medeltida stadsområdet har alltsedan 1960-talet vikingatida fynd påträffats över ett stort område. Fynden består här inte enbart av keramikskärvor utan även av andra vardagsföremål samt

djurben. Likaså förekommer förutom härdar och stolphål även grophus, grävda rännor och andra nedgrävningar.

Fynden i Trelleborg är också av intresse ur en annan synpunkt. Några kilometer nordost om Trelleborg finns idag tre medeltida byar vars namnändelser består av ordet köpinge. Räknat från öster utgörs dessa av Dalköpinge (förr kallad Östra köpinge), Mellanköpinge och Kyrkoköpinge. Ytterligare en köpinge, kallad Västra Köpinge, finns omtalad. Denna, som ödelades redan under medeltiden, har inte säkert kunnat lokaliseras, men den troligaste platsen för byn är i anslutning till Trelleborgs nya vattentorn i stadens norra utkant (fig 1).² Utmed Skånes kust finns ett flertal sådana köpingeorter som ligger 2–5 kilometer in från kusten, ofta i anslutning till vattendrag som förr varit segelbara. De skånska köpingarna utvecklades aldrig till städer. Däremot uppkom stadsbildningar i deras närhet, vilket tolkats så att staden övertagit köpingens roll som handelsort.³

Dessa köpingar, vars storhetstid inföll under 1000–1100-talen, har varit betydelsefulla handelsplatser. Enligt gammal uppfattning tillkom de främst med inrikt-

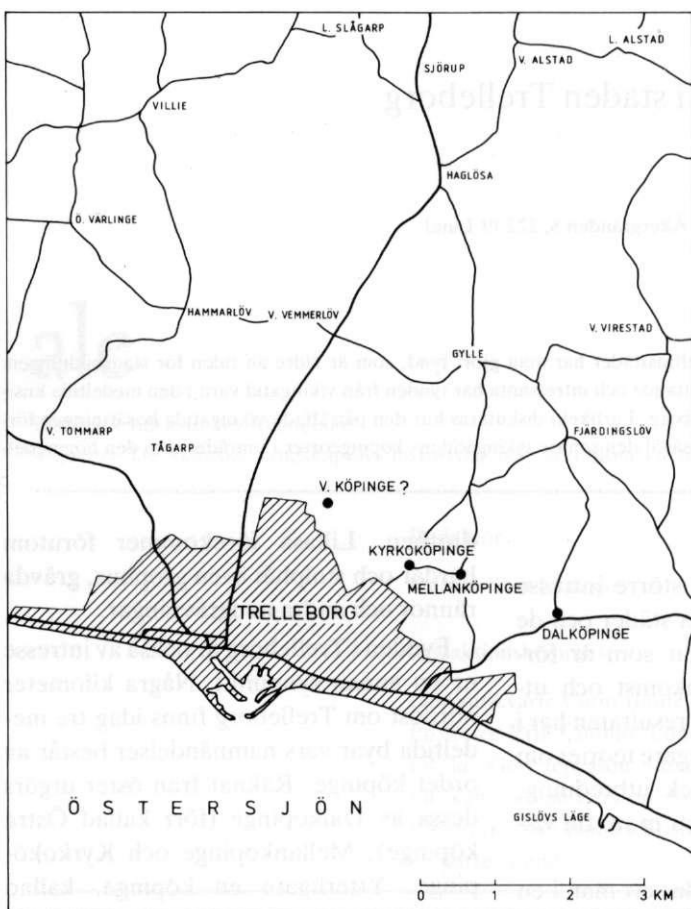

Fig. 1. Byar med köpinge-
namn utanför Trelleborg.

ning på en lokal handel,⁴ men enligt modern forskning bör här även ha funnits goda förutsättningar för en fjärrhandel.⁵ Det speciella med Trelleborgsområdet är att här förekommer fyra, inom ett litet område existerande köpingeorter. Det finns knappast någon anledning att tro att det inom ett så begränsat område funnits utrymme för fyra samtidigt existerande handelsplatser. Den mest troliga förklaringen är att det funnits en betydande handelsplats vars exakta läge inte är känt. Senare har det inom området uppkommit byar som tagit upp köpingenamnet oavsett om den ursprungliga handelsplatsen upphört att fungera eller ej.⁶ Arkeologiska under-

sökningar har inte utförts i någon av köpingarna utanför Trelleborg. Det är således omöjligt att säga om någon av dem ligger på platsen för den ursprungliga handelsplatser, eller om denna legat på ett helt annat ställe.

Vikingatida fynd i Trelleborg

De vikingatida fynden från kv. Oden, som här skall redovisas, är ingen isolerad företeelse i Trelleborg. Spår av boplatser från denna tid har tidigare noterats på flera ställen i staden (fig. 2). Redan år 1965, när man norr om Västergatan, i södra delen av kv. Kråkvinkeln, schaktade för en

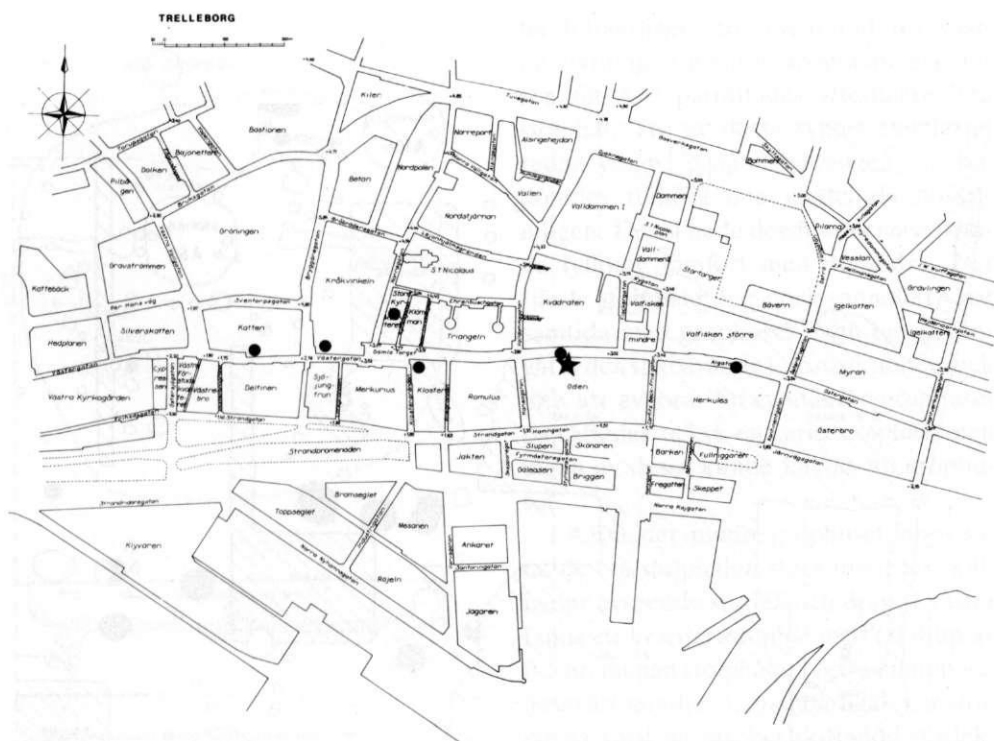

Fig. 2. Fyndplatser för vikingatida boplatslämningar i det centrala Trelleborg. Undersökningsområdet i kv Oden markerat med stjärna.

parkeringsplats, påträffades en lerkärlsbotten av "mycket grovt gods" som preliminärt daterades till vikingatid.⁷

Vid en mindre undersökning i kv. Oden år 1980 påträffades bl.a. en härd samt enstaka vikingatida krukskärvor.⁸ Samma år undersöktes ett vikingatida grophus i kv. Kloster intill Gamla torg,⁹ och året därpå hittades krukskärvor av förhistorisk karaktär vid provundersökning i St Kyrk kvarteret norr om Gamla torg.¹⁰ År 1982 utfördes en stor arkeologisk undersökning i kv. Kråkvinkeln. Bland fynden förekom då krukskärvor från vikingatiden.¹¹ Även senare har lämningar av liknande slag kommit fram. Vintern 1983/84 undersöktes vikingatida boplatslämningar i kv. Oden (se följande kapitel). År 1984 på-

träffades keramik från vikingatid i kv. Katten i västra delen av staden,¹² och så sent som vintern 1985, när distributionsledningar för naturgas grävdes ned i centrala Trelleborgs gator, påträffades kultur-lagerrester och keramik i Algatan norr om rådhuset i kv. Herkules. Vid samma tillfälle kunde också ett grophus konstateras i Algatan norr om kv. Oden.¹³

Undersökningen i kv. Oden 26.

Även om de som en gång namngav kv. Oden i Trelleborg knappast kan ha anat vad som dolde sig under marken, blev namnvalet ovanligt träffande. Vid den arkeologiska undersökning som vintern 1983/84 utfördes med anledning av ett pla-

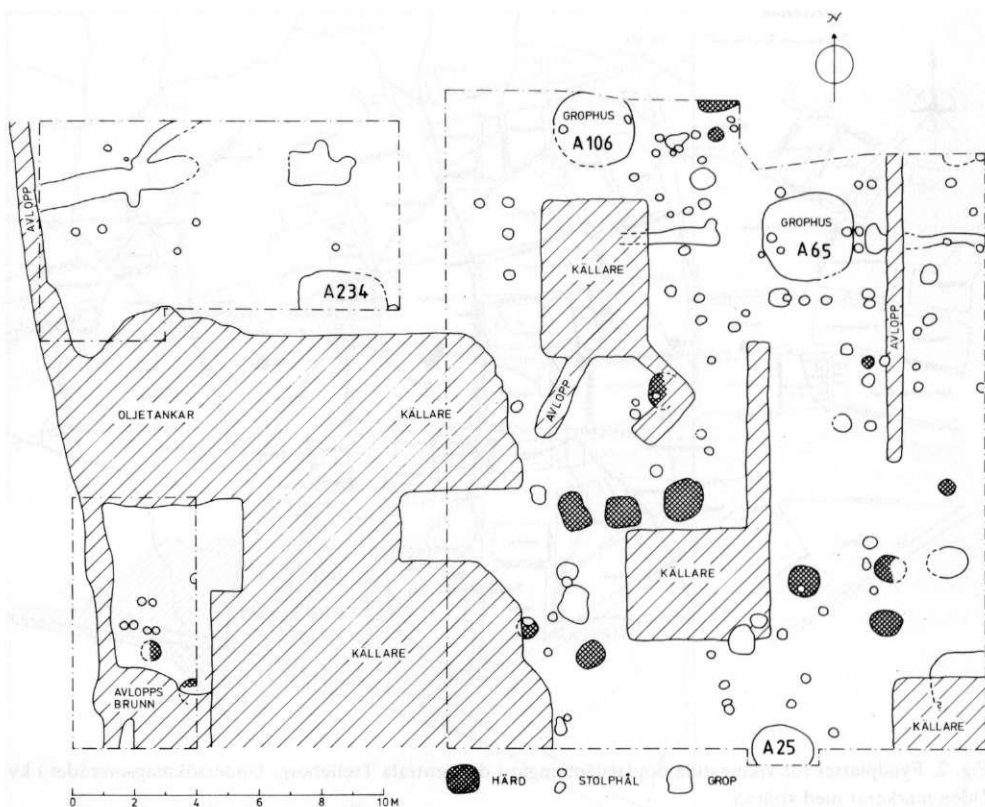

Fig. 3. Schaktplan över de vikingatida boplatslämningarna i kv Oden.

nerat nybygge, påträffades de hittills mest omfattande boplatslämningarna efter den gamle asagudens tillbedjare.

Undersökningsområdet låg inom den medeltida stadens gräns, ca 250–300 m öster om det medeltida torget. Totalt skulle ca 600 m² tas i anspråk för bygget. Knappt hälften av denna yta hade källargrävts i sen tid. Här fanns också nedgrävda oljetankar och djupt liggande avloppsledningar vilket ytterligare reducerade undersökningssytan.

I dag täcks stadsområdet av 1–2,5 m tjocka kulturlager vilket medför att den nutida topografin helt skiljer sig från den vikingatida. Den ursprungliga strandlinjen kan antagas ha legat i närheten av

nuvarande Järnväsgatan–Hamngatan–Strandgatan. Norr om denna höjde sig stranden upp mot strandvallen, Järalvallen, på vars högsta punkt en av de medeltida huvudgatorna anlades. Denna gata är fortfarande en av stadens huvudgator och heter idag Västergatan–Algatan–Östergatan. Området mellan strandkanten och strandvallen utgjordes vid tiden för Trelleborgs tillkomst av en ca 100 m bred strand. I dag finns här en tät stadsbebyggelse där Oden utgör ett av kvarteren. De vikingatida boplatslämningarna låg således på sydslutningen av strandvallen, tämligen nära havet. Steril nivå varierar inom undersökningsområdet mellan +1,45 och 2,5 m.ö.h.

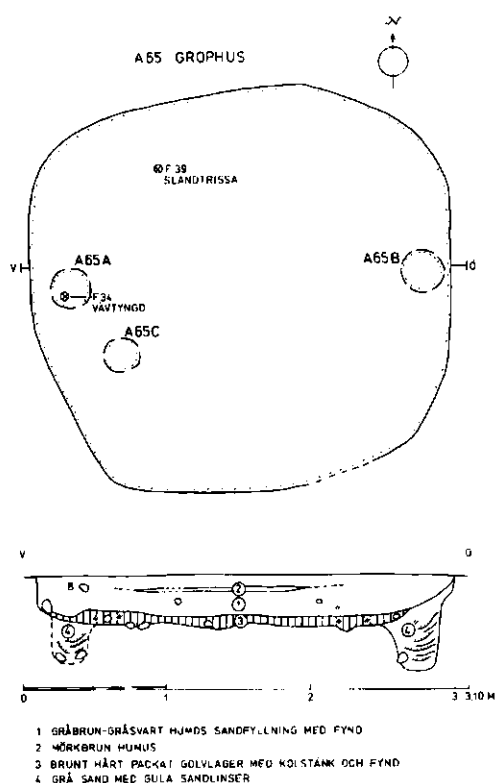

Fig. 4. Plan och profil genom ett av grophusen i kv Oden.

Förutom medeltida bebyggelserester fanns inom undersökningsområdet delar av kulturlager och över 100 anläggningar som tillhörde den vikingatida bosättningen (fig. 3). Flertalet anläggningar utgjordes av gropar, rännor, hårdar och stolphål som låg relativt jämnt spridda över ytan. I norra delen fanns två grophus, A65 och A106 (fig. 4). Några långhus kunde däremot inte påvisas. Diametern på grophusen varierar mellan 2,5 och 3 m och djupet mellan 0,35 och 0,5 m. Bägge hade en rundad grundplan samt två stolphål strax innanför husens vägglinje. De stolpar som en gång stått här hade placerats så att den ena stått vid husets västra kant medan den andra funnits vid östra kanten. Takåsen

har följaktligen varit orienterad i öst-västlig riktning. Innanför nedgrävningsgränsen till A65 påträffades ytterligare fyra stolphål. Tre av dessa syntes emellertid redan ytligt i grophusfyllningen och bedömdes tillhöra den medeltida bosättningen. Dessa hade dessutom en avvikande fyllning jämfört med de andra. Det fjärde stolphålet har dock sannolikt varit samtida med grophuset, men om det ingått i den takbärande konstruktionen gick inte att avgöra. Strax utanför grophuset påträffades också en serie stolphål, men ingen av dessa kunde knytas till grophuset.

I A106, det mindre grophuset, uppvisade de två stolphålen stora inbördes skillnader avseende storlek och djup. I väster fanns ett kraftigt stolphål med ett djup av 0,5 m, medan stolphålet i östra kanten var avsevärt mindre. Uppenbarligen har stolparna varit av mycket skiftande storlek, vilket dock inte behöver innebära att huset haft en annan takkonstruktion än A65. Åt sydväst hade A106 något skadats av två medeltida gropar samt en lerbotten.

Utmed bottennivåerna i husen fanns ett 5–10 cm tjockt, något mörkare lager med kolstänk. Detta tolkades som ett golvlager. Ovanpå detta fanns i bägge husen ett tämligen homogent fyllnadslager som tyder på att husen fyllts igen snabbt efter det att de övergivits.

Eftersom det även inom området funnits en medeltida bebyggelse, var det ibland svårt att avgöra om enskilda anläggningar skulle dateras till vikingatid eller medeltid. Speciellt gäller detta de stolphål och gropar där inga daterande fynd förekom. Fyllningen i de anläggningar som kan dateras till medeltid avviker dock mestadels klart från de vikingatida anläggningarna. De senare uppvisar en svagt humös, ganska homogen sandfyll-

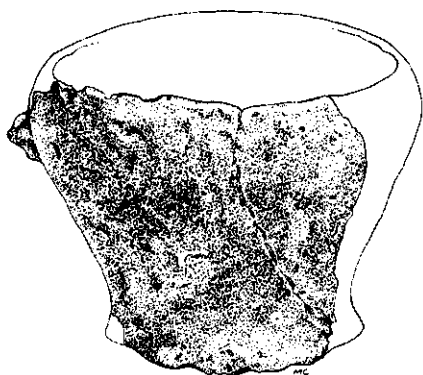

Fig. 5. Vikingatida lerkopp från kulturlagret. Skala 1:2. Teckning av Monica Centerwall.

ning med kolstänk, medan fyllningen i de medeltida anläggningarna var mer skiktad och innehöll "fetare" kulturlagret. Denna skillnad har ibland fått vara utslagsgivande när det gäller att bedöma om en anläggning skall betraktas som vikingatida eller medeltida.

Inom exploateringsområdet förekom även ett upp till 0,3 m tjockt, svagt humöst sandlager, som var fyndförande. Detta kulturlager hade vid provundersökningen konstaterats vara tjockast i områdets nordvästra del, medan det inom övriga delar av området till stora delar var förstört av sentida källarschakt. På ytorna mellan källarna kunde lagret bitvis konstateras, men det var här betydligt tunnare än i den nordvästra delen. I nordväst undersöktes därför ca 60 m² av kulturlagret. Fyndtätheten avseende keramik var inte påfallande stor. Som mest kunde 37 skärvor tillvaratagas inom en 2x2 m stor ruta. Andra rutor var helt fyndtomma.

Den sammanlagda mängden fynd domineras av djurben och keramik. Någon osteologisk analys av benmaterialet har inte utförts, men vid en ytlig genomgång av benen kan konstateras att där finns ben av både får, get, svin, nötkreatur, häst och fisk.¹⁴

Keramikmaterialet består av 758 skärvor med en sammanlagd vikt av ca 7,8 kg. Materialet är mycket fragmentariskt och går endast i liten utsträckning att foga samman till större partier. Endast vid ett tillfälle påträffades delen av ett litet kärl med kontakt från mynning till botten (fig.5).

All keramik kan hänföras till Sellings grupp A.¹⁵ I materialet förekommer dels odekorerad keramik av grupp A IV och dels dekorerad keramik motsvarande grupp A II. Skärvorna uppvisar stora skillnader i färg. Variationer förekommer från ljusbrunt till nästan svart. Magringen är grov, och godsets tjocklek varierar från 4 till 18 mm. På insidan av flera skärvor förekommer förkolnade matrester.

Den odekorerade keramiken av typ A IV utgör den helt dominerande gruppen. Av de totalt 758 skärvorna tillhör 745 denna grupp. Därav utgörs 82 av mynningsbitar och 39 av bottenbitar, vilket motsvarar 11 % respektive 5,2 % av hela keramikmaterialet.

Med utgångspunkt från mynningsbitarnas utformning kan en noggrannare indelning enligt Sellings schema göras. Nio skärvor härrör från hängkärl av typ A IV:3a2, en kärltyp som strax under mynningen försetts med två motstående hål, avsedda för upphängning.¹⁶ Vanligen har mynningen vid dessa hål förtjockats och utformats till flikar för att öka hållfastheten (fig. 6:1-3).

Den dominerande typen av mynningsfragment uppvisar dock en insvängd form som enligt Sellings indelning tillhör grupp A IV:3a1.¹⁷ Av de totalt 82 mynnings-skärvorna kan 58 med relativt stor säkerhet tillföras denna grupp (fig. 5 samt fig. 6:4-6).

I keramikmaterialet finns också mynningsbitar med utsvängd eller rak form.

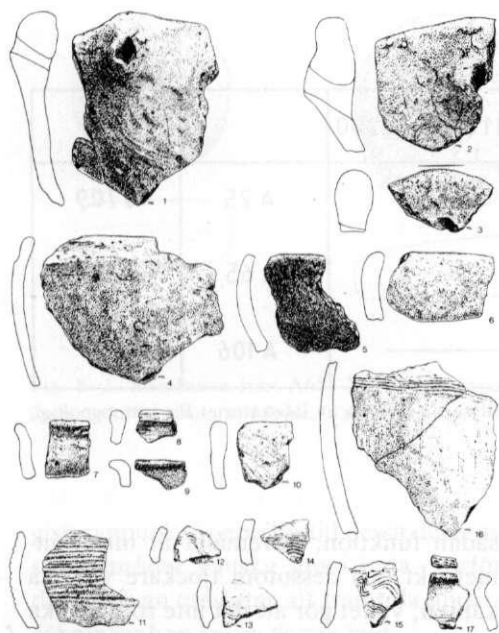

Fig. 6. Krukskärvor från undersökningen i kv Oden. Skala 1:2. Teckning av Monica Centerwall.

De förra tillhör Sellings grupp A IV:3b och den senare grupp A IV:2 eller A IV:3c.¹⁸ Flera av dem är små och fragmentariska, varför deras typtillhörighet i vissa fall är osäker. Klart är emellertid att dessa mynningsformer är i minoritet i förhållande till den insvängda formen. Antalet skärvor med utsvängd mynning kan uppskattas till ca 8 st, medan de med rak mynning uppgår till ca 6 st (fig. 6:7–10).

Vid sidan av den odekorerade keramiken förekommer också ett begränsat antal ornerade skärvor. Dessa, 13 till antalet, har en ornamentik bestående av vågräta fåror, ibland kombinerade med vågbandsmönster (fig. 6:11–17). Endast en av dessa är mynningsskärva. Den har en utsvängd mynning och är på mynningskanten ornerad med tätt ställda grupper av små instämplingar. Ca 2 cm under mynningskanten förekommer vågrät dragna fåror. Skärvan kan med relativt stor säkerhet in-

ordnas i Sellings grupp A IV:3b (fig. 6:17).¹⁹ Övriga ornerade skärvor utgörs också av A II-keramik, men någon närmare gruppstillhörighet är inte möjlig att avgöra.

Omkring 2/3 av keramiken kommer från anläggningarna, medan resten kommer från kulturlagret. Fyra anläggningar urskiljer sig som särskilt rika på fynd av krukskärvor. Dessa utgörs dels av de två grophusen (A65 och A106), dels av två större gropar (A25 och A234). I grophuset låg sammanlagt knappt 2 kg keramik, varav huvudparten låg i husens fyllnadslager. I det ena grophuset (A65) låg tre ornerade skärvor av A II-typ, medan övrig keramik utgjordes av A IV-keramik. I det andra huset (A106) förekom endast keramik av A IV-typ, vilket även gäller A25. I A234 påträffades förutom keramik av A IV-typ även åtta skärvor av A II-typ.

Den här redovisade keramiken passar väl in i ett vikingatida material. Dagmar Selling har i sin genomgång av den vikingatida och tidigmedeltida keramiken i Sverige, daterat dessa keramikgrupper inom ganska vida ramar. A IV-keramiken täcker i stort sett hela vikingatiden och delar av medeltiden. A II-keramiken går inte fullt så långt bakåt i tiden och blir enligt Selling vanlig vid tiden omkring år 900.²⁰

I kv. Oden tillvaratogs träkol för C¹⁴-analys i tre anläggningar (fig. 7). Den ena av dem var en grop (A25), medan de två andra utgjordes av de bägge grophusen (A65 och A106). Analysresultaten ger vid handen att de två grophusen inte varit i funktion samtidigt. A65 erhöll en datering till år 745 ± 85 år, medan A106 daterades till år 1040 ± 140 år.

Sigmavärdena för A106 är påfallande höga, och ger en datering av grophuset till tiden mellan åren 900 och 1180. Grophuset uppvisar emellertid inga av de känne-

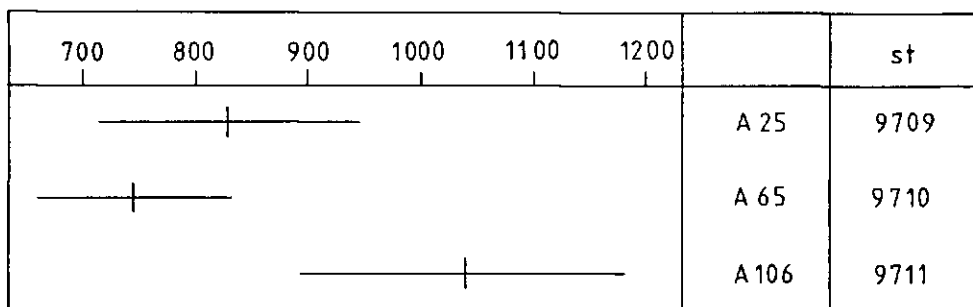

Fig. 7. C¹⁴-dateringarna från A25, A65 och A106. Analyserna utförda av laboratoriet för isotopgeologi, Naturhistoriska museet, Stockholm.

tecken som vanligen utmärker de medeltida grophusen (bl.a. rektangulär grundplan samt ugn), varför det förefaller mest troligt att huset tillhör den första hälften av denna tidsrymd. Detta skulle i så fall ge en datering av boplaten till 700-, 800- och 900-talen, möjligen även tidigt 1000-tal, vilket stämmer väl med den påträffade keramiken. Dateringen av A65 är intressant ur den synpunkten att den ger en tidigare datering av A II-keramiken än vad Sellings anser. Det är idag drygt 30 år sedan Sellings publicerade sin avhandling, och nytt material har genom åren tillförts. Liknande avvikelser från Sellings dateringar har också märkts i andra arkeologiska material.²¹

I jämförelse med djurben och keramik utgör de övriga fynden endast en ringa del av fyndmaterialet. Dessa består oftast av föremål eller delar av föremål som inte exakt kan dateras. Här kan nämnas spikar och nitar samt oidentifierbara järnfragment. I A65 låg en sländtrissa av sandsten i golvlagret (fig. 8:1). Ett liknande föremål låg i ett stolphål i sydöstra delen av undersökningsområdet (fig. 8:2). Även om detta till utseendet påminner om en sländtrissa är det osäkert om det haft en

sådan funktion. Föremålet är inte symmetriskt och dessutom tjockare vid ena kanten, vilket gör att det inte roterar lika jämnt som en symmetrisk sländtrissa. Möjligen har den använts som nätsänke eller vid tvinning av rep. I det längst åt väster belägna stolphålet i A65 låg en vävtyngd av bränd lera (fig. 8:3). Fragment av vävtyngder låg även i kulturlagret. En annan fyndgrupp som förekommer såväl i kulturlagret som i enstaka stolphål är lerklining. Lerklining som är rödbränd uppvisar mycket tydliga avtryck av grenar. I övrigt inskränker sig fynden till en ofullständig islägg av ben, en halvklotformad spelbricka av ben samt några bitar bärnsten.

Slutsatser

De vikingatida boplatsslämningarna i Trelleborg utbreder sig över ett ovanligt stort område. På en sträcka av ca 800 meter har boplatster påträffats på åtta vitt skilda ställen. Samtliga fyndplatser ligger på strandvallen, medan det något längre in från stranden ännu inte har kunnat påvisas några spår som tyder på att boplaten upptagit områden även här. Ur arkeolo-

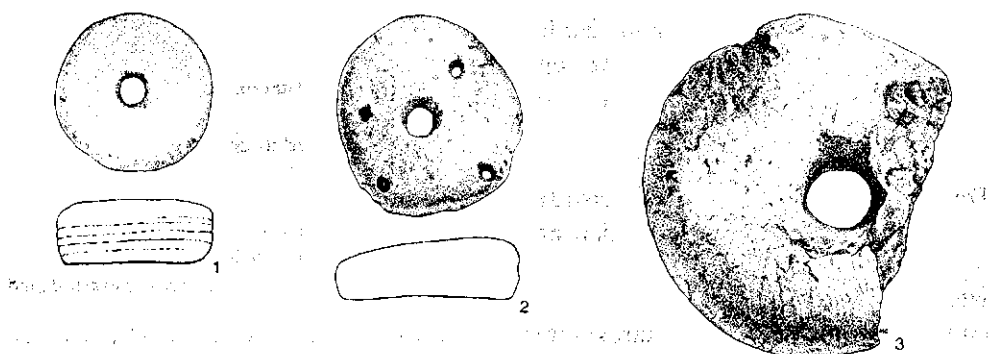

Fig. 8. 1. Sländtrissa från A65, 2. Nätsänke/tvinningsredskap? från stolphål. 3. Vävtyngd från A65A. Skala 1:2. Teckning av Monica Centerwall.

gisk synpunkt är emellertid dessa delar av stadsområdet ganska lite kända, varför det inte kan uteslutas att framtida undersökningar kan ändra denna bild.

Med tanke på boplatsens stora utbredningsområde är det hittills endast en försvinnande liten del som blivit föremål för undersökning. Det är således omöjligt att här ge en mer nyanserad bild av den verksamhet som förekommit på platsen. Några reflexioner kan dock göras:

C^{14} -dateringarna tyder på att det varit en långvarig bosättning med början redan i vendeltid. Fyndmaterialet avviker inte på något sätt från det som vanligen påträffas på samtida boplatser belägna längre in i landet. Det finns således ingen anledning att enbart på grund av det strandnära läget tolka boplatsen som en säsongsmässigt utnyttjad handelsplats eller fiskeläge. Tvärtom tyder det mesta på att vi har att göra med en åretruntbosättning med blandekonomi där man hållit ett varierat husdjursbestånd, fiskat i havet och odlat på ängarna bakom strandvallen. Sländtrissor och delar av vävtynghar tyder på att textilarbete förekommit, medan fyndet av en spelbricka och en islägg vittnar om mer fritidsbetonade sysselsättningar.

Johan Callmer har nyligen behandlat den yngre järnålderns kustnära bosättningar i Skåne. Han pekar på att dessa boplatser i de flesta fall tycks ha etablerats redan under vendeltid, och med få undantag försvunnit under 900-talet eller tidigt 1000-tal.²² Detta plötsliga försvinnande förklarar han på följande sätt: "The reason for this general phenomenon can be no other than insecure conditions of life. Plundering, robbing and kidnapping may easily be imagined as results of the introduction into the Baltic of a way of life made customary along the coasts of Western Europe a century earlier."²³

Trelleborgsboplatsen passar väl in i det allmänna mönster som således kan skönjas för dessa kustboplatser. Dateringarna tyder på att boplatsen etablerats under vendeltid och att den sannolikt upphör under sent 900-tal eller tidigt 1000-tal. Orsakerna till att den övergavs kan mycket väl vara att sjöröveri och andra krigiska händelser gjort området närmast kusten till en farlig plats att bosätta sig på.

Vad blev det då av de människor som plötsligt övergav sina bostäder vid stranden? Troligen valde man att lämna den oskyddade kusten för att istället upprätta

en ny bosättning längre in i landet där förhållandena ansågs mer säkra. Där uppstod en handelsplats, ett köpinge, som idag endast lever kvar i namnen på de fyra medeltida byar där namnet köpinge ingår. De vikingatida köpingarnas storhetstid infaller under 1000-talet, alltså tiden närmast efter det att kustboplatsen övergivits, vilket gör det högst troligt att köpingen verkligen skall ses som en direkt efterföljare till kustboplatsen. När Östersjön pacificerades och kusttrakten åter blev en säker plats att vistas på, förlorade köpingen sin roll som handelsplats. I stället kom platsen för den vikingatida kustboplatsen åter att bebyggas. Där växte staden Trelleborg upp under 1200-talets första hälft, och kom snabbt att få en central betydelse för området.

Noter

¹ Se t.ex. Jacobsson B., *Bebyggelselämningar vikingatid-medeltid kv. Ålen, Simrishamn, Skåne. Rapport Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer. Uppdragsverksamheten 1979:60*, Wallin L., *Vikingatida boplatser och medeltida stadslämningar Kv. Knut 11, Ystad, Skåne. Rapport Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer. Uppdragsverksamheten 1984:21*.

² Skansjö S., *Kring några försvunna medeltidsbyar på Söderslätt. Ale. Historisk tidskrift för Skåneland 1977:4*, s. 31.

³ Cinthio E., *Köping och stad i det tidigmedeltida Skåne. Ale. Historisk tidskrift för Skåneland 1975:1*, s. 8.

⁴ Schück A., *Studier rörande det svenska stadsväsendets uppkomst och äldsta utveckling. Uppsala 1926*, s. 145.

⁵ Olsson T., *The Löddeköpinge Investigation. The Settlement at Vikhögsvägen. Meddelanden från Lunds univ. hist. museum 1975-76*, s. 153. Lund 1976.

⁶ Skansjö S., *Söderslätt genom 600 år. Bebyggelse och odling under äldre historisk tid. Skånsk senmedeltid och renässans. Skriftserie utgiven av Vetenskaps-sociteten i Lund 11. Lund 1983*, s. 125.

⁷ På Trelleborgs museum finns en kortfattad redogörelse för de iakttagelser som gjordes i samband med schaktningen.

⁸ Tesch S., *Kv Oden nr 6 och 7, Trelleborg, Skåne. Intern Rapport. Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer 1980*.

⁹ Wallin L., *Arkeologiska undersökningar i kv. Kloster 1980. Det Gamla Trelleborg Årsskrift 1979-80. Trelleborg 1981*, s. 9ff.

¹⁰ Muntliga uppgifter från undersökningsledaren Leif Stenholm vid Riksantikvarieämbetets undersökningsverksamhet, UV-syd i Lund.

¹¹ Muntliga uppgifter från undersökningsledaren Lasse Wallin vid Riksantikvarieämbetets undersökningsverksamhet, UV-syd i Lund.

¹² Se ovan not 11.

¹³ Undersökningen utfördes av förf. Rapport är ännu ej utarbetad.

¹⁴ Benbedömningen har utförts av förf. vilken också var ansvarig undersökningsledare.

¹⁵ Selling D., *Wikingerzeitliche und Frühmittelalterliche Keramik in Schweden. Stockholm 1955*.

¹⁶ Selling D., 1955, s. 174.

¹⁷ Selling D., 1955, s. 167.

¹⁸ Selling D., 1955, s. 159, 183 och 190.

¹⁹ Selling D., 1955, s. 103.

²⁰ Selling D., 1955, s. 226.

²¹ Se t.ex. Olsson T. 1975-76, s. 134.

²² Callmer J., *To Stay or to Move, Some aspects of the settlement dynamics in southern Scandinavia in the seventh to twelfth centuries A.D. with special reference to the province of Scania, Southern Sweden. Meddelanden från Lunds univ. hist. museum 1985-86. Lund 1986*, s. 200.

²³ Callmer J., 1985-86, s. 201.

Skånes försvenskning – några svensk-danska tvistefrågor

Av Alf Åberg

På årsmötet för De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening den 10 maj 1987 höll professor Alf Åberg ett föredrag om Skånes försvenskning. Föredraget publiceras här.

Den 26 februari 1658 slöts freden i Roskilde. Freden innebar bland annat att Skåne, Halland, Blekinge och Bohuslän lösgjordes från det dansk-norska riket och överlämnades till Sverige. Vad var det då som skedde? Mot varandra står två diametralt skilda åsikter. Från svensk sida brukar man säga att Sverige då fick sina naturliga gränser. Efter detta kunde Sverige uppge stormaktspolitiken och ägna sig åt en begränsad nationell tillvaro.

Danska historiker har en annan uppfattning. Det var ett gammalt danskt kulturland som genom freden slets ur den danska nationalgemenskapen, säger de. Freden i Roskilde var en nationell, politisk och kulturell katastrof, mot vilken förlusten av Norge 1814 ter sig mindre viktig.

Vi skall först granska den svenska åsikten. Karl X Gustav såg aldrig erövringen av Skånelandskapen som något huvudmål. Han hade i själva verket planer på att erövra hela Danmark. Kort efter Roskildefreden skrev han till hovkanslern Mattias Biörnkrou, att vissa skäl talade emot en omedelbar erövring av Danmark. En sådan erövring skulle leda till att Danmark genom sitt centrala läge skulle bli styrelsens säte och det segerrika Sverige bara ett bihang till det besegrade Danmark. Det var bättre att beröva grannen några av hans provinser. Om Danmark blev var-

aktigt försvagat, skulle det snart söka Sveriges beskydd och kanske med tiden förena sig med Sverige.

Det är mycket svårt att ur ett sådant resonemang utläsa något program om nationella gränser. Det var i själva verket en ny nordisk union som lekte kungen i hågen – sådan som drottning Margareta en gång skapat i Kalmar 1397. Men denna gång skulle unionen stå under svensk ledning. Det var en stor plan som lekte i kungens tankar under dessa avgörande ögonblick i Nordens historia: genom att behärska Öresund och Bälten skulle Sverige bli ensam herre över Östersjön.

För övrigt bör ett litet land som Sverige undvika talet om naturliga gränser, när det bara är de geografiska gränserna man talar om. Talet om naturliga gränser mötte vi under Hitlerrikets framfart i Europa, och det var med samma argument om naturliga gränser som de baltiska staterna blev inkorporerade i Sovjetunionen. År 1658 var Öresund språkligt och kulturellt inte någon naturlig gräns mellan Sverige och Danmark. Vi bör undvika ett geopolitiskt uttryckssätt, som inte är vetenskapligt försvarbart – åtminstone inte på 1600-talet, då vattnen ännu knöt samman och de väglösa skogarna skilde.

Nu till den danska uppfattningen. Det har sagts att de skånska provinserna bildade ett av den danska kulturens huvudlän-

der på samma sätt som Själland och Jylland. En dansk författare Palle Lauring som på 1950-talet reste omkring som turist i Skåne och skrev en bok om sin resa kallade i den Skåne för Östdanmark. Samma begrepp skulle vi sedan möta titt och tätt i den dansk-skånska tidskriften Skaaneland. Finns det någon täckning för en sådan åsikt?

Etnologerna har visat att man under äldre tider inte kan tala om några större kulturprovinser; inom varje rike fanns det en rad skilda kulturprovinser. Blekinge och Halland utgjorde sådana kulturprovinser; som gränsland var de utsatta för kulturimpulser från både Danmark och Sverige. Vad Blekinge beträffar, har Jerker Rosén framhållit, att detta område en gång bildat en kulturenhet med gränslandet Varend i Småland, och förbindelserna var fortfarande starka över den gamla svensk-danska gränsen. Samma dubbla kultur kunde också Halland uppvisa. Som klart framgick av det verk om Hallands historia, som utkom 1954, var gränsen här kulturellt uppluckrad långt innan det politiska avgörandet föll.

Annat var förhållandet i Skåne. Här fanns det utan tvivel en markant dansk rikskultur, vilket bland annat Knud Fabricius visat i de båda första delarna av sin "Skaanes Overgang". Denna rikskultur fanns på de skånska slotten och herrgårdarna och hos deras adliga ägare, av vilka många hade hus i Köpenhamn och ofta bodde på den danska sidan. Men det var bara den härskande skånska adeln som bar upp denna kultur. De andra stånden – och då framför allt bönderna, befolkningens huvudmassa – saknade politiska rättigheter och hade inte heller någon direkt kontakt med den danska huvudstaden. De skånska prästerna fick visserligen sin teologiska utbildning vid Köpenhamns

universitet, men det förefaller som om de förlorade kontakten med universitetet, så snart de återvänt hem. De blev då i stället sina församlingsbors myndiga ombud inför statsmakten och uppfattade sig i första hand som skåningar. Hur hårt engagerade de var i den egna provinsen och dess arma invånare de var visar inte minst den dagbok över det skånska kriget, som kyrkoherden Stheen Jacobsen författade och som Martin Weibull publicerade två århundraden senare.

Efterhand som den gamla skånska adeln förlorade sin maktställning efter övergången, minskade också i motsvarande grad det danska kulturinflytandet. Det skedde inte något kulturellt jordskred härnere efter Roskildefreden, som Palle Lauring skriver i sin bok. Det skånska bondesamhället levde vidare i det närmaste kulturellt oberört av den nationella förändringen.

Också Skåne bestod av olika kulturprovinser. Geografer och folklivsskildrare brukar tala om slättbygden, risbygden och skogsbygden. Det som särskilt intresserar oss i detta sammanhang är bondesamhället i norra Skåne med sina milsvida skogar. Skogsbyggdens hushållning hade anor från medeltiden. Gårdarna var stora och byggda som borgar till skydd mot vilddjur och onda människor. Hemmanen var överbefolkade. I krigstid eller under missväxtår kunde nöden bli svår i gårdarna, och då måste de unga männen ge sig ut på vandringsstråt eller söka skogen.

Man processade gärna med grannarna om jord och boskap men annars var sammanhållningen stor – man samlades ofta till sockenstämma och om det goda samarbetet vittnar också Loshultskuppen 1676 – det sista stora bondeuppbådet på nordisk botten.

Denna göingebefolkning hade inte nå-

gon större kontakt med den danska rikskulturen. De talade sitt eget språk – en skånsk dialekt, ett mellanting mellan svenska och danska. De var i stor utsträckning analfabeter – däremot var de skickliga att räkna. Deras kultur var inte boklig utan fördes vidare till nya generationer som händernas vittnesbörd i hantverk och hemslöjd. Den enda kontakt de hade med den danska rikskulturen var i gudstjänsten, men prästen talade deras språk – något annat förstod de inte.

Den första frågan gällde vad Roskildefreden innebar kulturellt sett. För böndernas del innebar den en övergång till en ny statsmakt och knappast något annat. De sökte sin trygghet i släkten, i bylaget och hos prästen och hoppades att tillvaron inte skulle bli värre under nya herrar.

Den andra frågan rör snapphanarna. Det är väl på denna punkt som den verkliga striden har stått mellan svenska och danska historiker. I tredje delen av sin "Skaanes Overgang" accepterade Knut Fabricius den uppfattning jag framfört i min bok "Snapphanarna", nämligen att den skånska snapphanefejden i själva verket bestod av två skilda moment. Den började som en bonderevolt, en relativt självstyrande bonderepubliks revolt mot den svenska överhetens övergrepp – av samma typ som Nils Dackes uppror i Västernorrland. Av alla de missgrepp, som svenska ämbetsmän begick mot skogsborna åren före det skånska kriget, kändes inget så djupt som inkvarteringen av uppsvenska ryttare på gårdarna. Avsikten med denna inkvartering var att försörja ett kavalleriregemente i Skåne, men bakom detta fanns en tanke att man på så sätt också skulle pacificera bondebefolkningen. Motsatsen blev naturligtvis följden.

Vreden mot ryttarna och de uppsvenska ämbetsmännen kunde väcka till liv dröm-

men om den gamla goda danska tiden, då skogsborna fick leva i fred med sin självstyrelse. Ändå är det mera sällan man möter sådana stämningar i Göingebygden före krigsutbrottet. Inte heller sedan den danska armén sommaren 1676 landstigit i Skåne, visade skogsborna någon större önskan att samarbeta med det danska krigsfolket. Uppgörelsen med de kvardröjande svenska ryttarna klarade de helst själva, och när de gjorde sitt stora uppbåd mot krigskassan i Loshult, tycks målet inte ha varit att hjälpa danskarna utan att röva pengar och hämnas på ryttarna. Det märkliga är den goda samverkan som förekom med de småländska gränsborna och den bondefred de skånska och småländska socknarna slöt med varandra efter den lyckade kuppen.

Det är möjligt att det förekom andra uppbåd i skogsbygden under dessa sommarmånader, men jag har inte hittat något belägg här för i akterna. Att just Loshultskuppen kunnat beläggas så väl beror på det stora rätttegångsprotokoll som gjordes upp efter kriget. Protokollet förvaras i Krigsarkivet och har utförligt behandlats av Vigo Edvardsson, "Loshultskuppen", 1960.

Det första skedet i snapphanefejden avslutades våren 1677, när Karl XI:s främste rådgivare Johan Gyllenstierna företog sitt berömda edkrävartåg genom den nordskånska skogsbygden. Männen i de olika socknarna kallades samman och fick med sina bomärken underteckna en överenskommelse med den svenske kungen att de i fortsättningen skulle hålla sig lugna mot löfte om nåd för tidigare begångna övergrepp. Också Loshultskuppen var inkluderad här.

Dessa överenskommelser har tolkats olika. Från skånsk och dansk sida har man betecknat dem som en underkastelse, ja

nästan ett förräderi från böndernas sida. Knud Fabricius är lugnare i sitt omdöme – han tycks snarare anse att överenskommelserna inte fick någon större effekt. Jag delar ingendera åsikten. Det var först och främst ingen kapitulation från böndernas sida, eftersom de ännu satt med trumf på hand. Karl XI var helt enkelt tvungen till detta steg – hur motbjudande det än var för honom att sluta fördrag med upproriska undersåtar. Vi kan se det av den iver med vilken han fortsatte pacificeringsprogrammet. Man lät samla bönderna till häradsstämmor, läste upp pardonsplakat i kyrkorna och lät rotera bönderna för bevakningsuppgifter men också för att kunna kontrollera dem.

Genom dessa överenskommelser vann bönderna ett av sina mål: att i fortsättningen leva i fred för den svenska kungens soldater. Viktigare var det att Karl XI höll sitt löfte till bönderna också när han senare hade möjlighet att bryta det. Här på Johan Gyllenstiernas edkrävartåg föll i själva verket ett avgörande inte bara i snapphanekriget utan också i försvenskingsfrågan. Det förbund som här grundlades mellan Karl XI och bönderna skulle bestå.

Nu började den andra fasen i snapphanefejden. När danskarna inte längre kunde förmå bönderna att göra uppbåd, satte de i stället allt på friskyttarna eller snapphanarna som svenskarna kallade dem. Det var ett slags frivilliga gerillasoldater som försörjde sig själva under skogsstriderna men var värvade i den danska armén. Var kom de ifrån? Från bönderna, säger Knud Fabricius och rullor på 350 friskyttar från hela Skåne. Av dem är en del redovisade på sina gårdar.

Fabricius har inte haft tillfälle att bearbeta listorna, och jag tror att det skulle vara en lockande forskningsuppgift. Själv

har jag gått igenom Krigsarkivets utskrivningslängder över Västra och Östra Göinge häraders manbara befolkning 1675 – året före kriget – men där bara kunnat belägga en mindre del av friskyttarna på de gårdar de uppger sig komma ifrån. Det rör sig huvudsakligen om småbönder, bondsöner och drängar, de kategorier som i första hand drabbades av ett försämrat försörjningsläge.

I sin bok "Den stora ofärden" har John Tomenius försökt att närmare bearbeta friskyttelistorna över Göingehäraderna med hjälp av arkivmaterial i Landsarkivet i Lund. Han visar att man kan nå goda resultat på denna väg.

Många friskyttar har varit bofasta och ansedda bönder, några av dem länsmän, och de kan knappast ha ställt sig på samma sida som samhällets utskum, säger Fabricius. Detta är knappast något bindande bevis, eftersom dessa bönder inte alltid frivilligt har gått ut i skogen. Kanske var de helt enkelt tvungna att söka skogen sedan deras gårdar blivit skattevrak eller de av någon anledning var efterspanade av svenskarna. Kanske bör man inte heller sätta alltför stor tilltro till friskyttarnas egna uppgifter om deras ansedda ställning i samhället, eftersom de väl framstod i bättre ljus för sina danska herrar om de kunde beropa ett danskpatriotiskt sinnelag som enda drivkraft till deras engagemang i kriget.

Småbönder, drängar och bondsöner från överbefolkade gårdar bildade en kärna i friskyttförbanden. Men huvudparten kom enligt min uppfattning från annat håll; från den fredlösa befolkning som redan före kriget höll till ute i de stora gränsskogarna mellan Skåne och Småland och mot vilken både myndigheterna och bönderna sedan gammalt stod i harnesk.

Vid sidan av dessa friskyttförband fö-

Fig. 1. Karl XI. Målning av D. K. Ehrenstrahl. (Riksdagshuset, Stockholm.)

rekom det en lokal gerilla under egna ledare. Denna gerilla tycks på sina håll ha varit större än friskyttförbanden. I Osby socken har Tomenius registrerat 59 snapphanar, av vilka bara 23 var organiserade som friskyttar, i Glimåkra 37, av vilka bara 7 var friskyttar, och i Örkened 23

snapphanar, av vilka 7 var friskyttar. Jag tror att det skulle vara en intressant forskningsuppgift att med ledning av domböcker och andra handlingar söka klara ut hur denna lokala gerilla organiserades, och varför gerillamännen inte ville skriva in sig i friskytterullorna.

Svenska och danska forskare är överens om det värdefulla stöd som de danska trupperna hade av dessa friskyttar liksom också om de svåra lidanden som övergick den bofasta befolkningen genom inbördeskriget. De är också överens om att klyftan efterhand växte mellan dem som drog ut i striden och dem som stannade hemma. Fabricius anser att orsaken till denna klyfta var de utpressningar av boskap och proviant som friskyttarna bedrev mot bondgårdarna. En stor skuld till motsättningen tillskriver han också den dåliga disciplinen bland gerillaförbanden.

Jag ifrågasätter om inte den växande motsättningen ytterst är att söka i friskyttarnas och böndernas olika uppfattning om krigsmålen. Friskyttarna såg som sin enda möjlighet att överleva i en dansk slutseger. De bofasta bönderna ställde sig däremot avvaktande, brukade sin jord och bidade freden. Också om den svenska krigsföringen var mycket hänsynslös och bönderna ibland blev straffade för friskyttarnas verksamhet, visade det sig i längden att partisanerna var böndernas huvudfiender, en ständig plåga för de stilla i landet.

Friskyttarna blev danskarna trogna till slutet. De flesta stupade under striderna eller avrättades på ett fruktansvärt sätt av svenskarna. Återstoden följde med danskarna, när de efter kriget utrymde Skåne. Därmed förlorade den danska saken sina stöttepelare i landet. Några friskyttar skulle aldrig mera oro svenskarna i Skåne.

Under kriget hade stora delar av Skåne drabbats av en fruktansvärd förödelse. Förödelsen kan med en viss säkerhet beläggas i landsarkivets jordeböcker och mantalslängder, men hittills har så vitt jag vet ingen sökt klarlägga förödelsen i dess helhet.

Det värsta av alla härjningsföretag under kriget var bränningen av Örkeneds socken i april 1678. Den utfördes av svenskarna som en militär straffexpedition med infall från olika håll i socknen. Enligt instruktionen skulle alla gårdar i socknen brännas och alla män mellan 15 och 60 år slås ihjäl som straff för att socknen skyddade snapphanar. I sin biografi om Johan Gyllenstierna (1957) hävdar Göran Rystad att det var kungens försteminister som stod bakom likvideringen av socknen. Han hade redan året innan förklarat Örkened som ett av de värsta snapphane-tillhållen.

Enligt vad John Tomenius visar i sin bok brände svenskarna socknens 68 gårdar, men verkningarna begränsades av att befolkningen i förväg blivit varnad och till större delen satt sig i säkerhet i skogarna. Kyrkoherden Sthen Jacobsen säger i sin samtida krönika att varningen kommit från människor i det svenska högkvarteret som ömkade människorna.

Det märkliga med denna aktion var att de svenska trupperna – Livregementet och Dalregementet – brände alla gårdar i socknen, fastän 31 av dem var svenska ryt-targårdar. Rytterna var i tjänst vid den svenska armén, men deras hustrur och barn måste nu dela hemlöshetens lidanden med göingefamiljerna.

Det var inte bara göingehärader som blev illa härjade. Dit hörde också den skånska västkusten mellan Landskrona och Helsingborg. Strax efter slaget vid Lund i december 1676 stod svenskarna en tid vid Saxtorp, och för att hindra danskarna i Landskrona att komma över någon proviant, brände de gårdarna – många sköna landsbyar, säger Sören Jacobson – runt Landskrona. Bland dem var socknarna Kvistofta och Glumslöv. Kyrkoherden Mikael Larsson förlorade själv

allt han ägde och berättar att "alla flydda vart de kunde och icke vart de ville". För att inte hans vanföra hustru och sju små barn skulle svälta ihjäl, sökte han skydd hos danskarna i Landskrona. Efter kriget blev han avsatt som kyrkoherde.

Under krigshösten 1678 brände danska soldater och friskyttar byar och gårdar i samma område mellan Helsingborg och Landskrona. Många hemlösa bönder måste med sina familjer fly över Sundet. Åren 1678–1679 fick 70 bönder från Glumslöv och Kvistofta bäckenbrev av den danska regeringen – det betydde att de fick rätt att tigga sitt bröd vid kyrkorna i Själland.

Efter kriget skedde det en stor utvandring av skåningar till Danmark. Knud Fabricius har lämnat sensationella uppgifter om denna utvandring i fjärde delen av sin "Skaanes Overgang". Han har hittat omkring 500 frihetsbrev för skåningar som fått skattefrihet i danska städer och vidare 400 allmosebrev för sådana som fått rätt att tigga vid kyrkorna. Fabricius anser att ett hushåll på minst fem personer stod bakom varje sådant brev och får därmed en siffra på 5 000 personer. Till detta lägger han en mängd andra skåningar som inte fått sådana brev, och når därmed en mycket ungefärlig slutsumma på 10 000–20 000 flyktingar.

Denna siffra har utan vidare accepterats av vissa författare. I sin bok "Skåneland utan förskoning" (1981) förbättrar Uno Røndahl summan och påstår helt framt att 15 000 familjer efter kriget tog sin tillflykt till Danmark.

I min bok "När Skåne blev svenskt" (1958) har jag polemiserat mot Fabricius' beräkningsmetod som jag finner mycket osäker och diskutabel. Enligt vad friskyttarna själva berättar var det inte många av dem som lyckades få med sina familjer,

och ännu 1690 förbjöd Karl XI varje brev-förbindelse mellan de skåningar som emigrerat och deras hemmavarande hustrur. Fabricius' siffra är därför med säkerhet hållen betydligt i överkant, men hans undersökning visar att en långt större utvandring från Skåne ägt rum än man tidigare känt till. Jag undrar om inte en undersökning av kyrkböckerna i de särskilt drabbade områdena skulle kunna verifiera denna utvandring på ett säkrare sätt.

Kriget hade gått hårt över Skåne och det har sagts att verkningarna sträckte sig förfärande långt fram i tiden. I själva verket tycks återuppbyggnadsarbetet ha gått häpnadsväckande fort. Johan Gyllenstierna, den förste generalguvernören efter kriget, satte i gång med ett ambitiöst program med att uppta ödegårdarna, och gårdarna blev snabbt upptagna. Som Oscar Bjurling visat i sitt arbete "Skånes utrikesjöfart 1660–1720" (1945) vittnar de låga mantalssiffrorna i början av 1680-talet om krigets förödande inverkan. Men återhämtningen gick snabbt. År 1687 var antalet mantalsskrivna lika stort som 25 år tidigare, och 1680-talets sista år visar en tydlig ökning.

En annan fråga gäller om Skåne vann eller förlorade ekonomiskt på övergången till Sverige. Som Bjurling visat i sin avhandling, fick de skånska städerna sina handelsvägar avskurna över vattnen genom den rigorösa svenska tullpolitiken. Under hela 1500-talet kvarstod förbudet mot fri spannmålsexport, och detta medförde en stagnation i det skånska näringslivet trots landets frodighet. En verklig uppryckning i Skåne kom först genom de stora agrara reformerna och den obehindrade avsättning av jordbrukets produkter som skåningarna lyckades uppnå 1828, då spannmålsskeppning till utlandet blev tillåten.

Om denna analys är riktig, skulle det innebära att övergången betydde en långvarig nedgång för Skåne. Det är möjligt att en fortsatt forskning kan nå andra resultat. Ett faktum är dock att Skåne redan under 1700-talet blev en av rikets kornbodar och att de skånska herrgårdarna blev mycket eftertraktade av uppsvenska godsägare.

Så till den sista frågan. Det gäller själva försvenskningen av Skåne. Så som jag kan tolka materialet, stod det efter snapphanekrigets slut två meningar emot varandra i Skåne. Den ena åsikten omfattades av de uppsvenska regementsofficerarna och en del ämbetsmän vid generalguvernementet i Malmö. De ansåg att Sveriges gräns mot söder aldrig skulle kunna bli säker med en orolig och självständig befolkning i skogsbygden. Eftersom de betvivlade sin förmåga att vinna skogsborna för Sveriges sak, ansåg de det bäst att – som termen lät – utrota en del av skåningarna. Därmed avsåg man en folkförflyttning i stor skala. Svenska adelsmän skulle överta de skånska herrgårdarna. De skånska kyrkoherdarna skulle placeras i gammalsvenska stift och utbytas mot svensktrogna präster. De överlevande borgarna i de skånska städerna skulle få en uppsvensk magistrat. Smälänningarna skulle lockas ner att uppta ödegårdar och kronogårdar i Skåne. De självägande skånska bönderna skulle fråntas sina skatterättigheter, och det skulle ske en större förflyttning – förslagsvis till Balticum. Metoden hade man studerat i Ingermanland, i det öde land som ryssarna lämnat efter sig. Man kunde också studera den på Irland, där protektorn Oliwer Cromwell på 1650-talet lät driva bort katolikerna från Ulster och ersätta dem med skotska protestanter.

Det är troligt att Karl XI själv var inne på dessa tankar åren närmast efter freden,

men planen genomfördes aldrig. Förtjänsten härav tillkommer generalguvernören Rutger von Ascheberg. Han räddade den skånska befolkningen, därför att han litade på sina nya landsmän. Han lade upp ett försvenskingsprogram på lång sikt: det gällde att med ekonomiska stödåtgärder resa upp provinsen, bygga upp gårdarna åt den hemlösa befolkningen och ekonomiskt knyta Skåne närmare till Sverige. Samtidigt ville han vinna skåningarna för Sveriges sak genom mildhet och moderation – två rätt ovanliga begrepp vid denna tid. Han reglerade förhållandet mellan bönderna och ryttarna och lärde bönderna att klaga inför svensk rätt. Han lyckades genomföra sitt varsamma assimileringsprogram och göra, som han en gång uttryckte saken, skåningarna lika sina uppsvenska landsmän inte bara i kläder och yttre åthävor utan också i trohet och tänkesätt.

För böndernas del innebar försvenskningen i stort sett att de fick svensk lag och svenskt kyrkoskick och att deras barn fick lära sig läsa och skriva – en stor nyhet i det gamla bondesamhället. Barnen lärde sig skriva på svenska, men sitt gamla talspråk behöll de.

Skåningarna böjde sig, kompromissade, prispav en del men slog ändå vakt om väsentliga ting. Assimilationen genomfördes inte helt. Skåne fick behålla sin provinsiella egenart och kunde, där så behövdes, falla tillbaka på traditionerna från dansktiden. Universitetet i Lund som grundades för att gynna försvenskningen blev ett bålverk för den särpräglade kulturen i Skåne. Det är en lockande forskningsuppgift att reda ut vad universitetet betytt för den skånska kulturen och historien.

Försvenskningen genomfördes av ett folk med allvarsammare och kärvare kyn-

Fig. 2. Rutger von Ascheberg. Målning av D. K. Ehrenstrahl 1690. (Gripsholms slott.)

ne än det danska men med samma rättsuppfattning och samma kristna arv. Skåningarna fick en ny överhet och fann sig snart till rätta i en ny nationell tillvaro. Under dansk tid hade skånska adelsmän dominerat i dansk politik. Hundrafemtic år senare under Gustav IV Adolfs regering satt skånska adelsmän på nytt i riksstyrelsen – denna gång i Sverige. Och där har skåningar fortsatt att sitta ända sedan dess.

Litteratur

- Bjurling O., Skånes utrikessjöfart 1660–1720. Lund 1945.
 Edvardsson V., Loshultskuppen 1676. Hässleholm 1960.
 Fabricius K., Skaanes Overgang 1–4. Köpenhamn 1906–1958.
 Stheen Jacobsen, Den Nordiske Kriigs Krønike, utg av M Weibull. Lund 1897.
 Rosén J., Det gamla gränslandet (En bok om Blekinge 1924–1942. Karlskrona 1942).

- Statsledning och provinspolitik under Sveriges stormaktstid (Scandia 1946).
 - Rutger von Aschebergs ämbetsberättelse 1693 (Scandia 1946).
 - Hallands försvenskning (Hallands historia 2, Halmstad 1959).
- Rystad G., Johan Gyllenstierna. Stockholm 1957.
- Sörensson P., Friskyttarna (snapphanarna) under Skånska kriget 1675-79 (Karol Förb Årsbok 1916).
- Tomenius J., Den stora ofärden. Stockholm 1984.
- Åberg A., Rutger von Ascheberg. Lund 1950.
- Snapphanarna. Stockholm 1952.
 - När Skåne blev svenskt. Stockholm 1958.
 - I snapphanebygd. Stockholm 1975.

Svensk kartläggning av Skåne före 1820

Av Ulf Pauli

Länsstyrelsen, lantmäterienheten, 205 15 Malmö

Den skånska kartografin utvecklades mycket långsamt före den svenska tiden och de kartor som gjordes höll inte samma kvalitet som de svenska motsvarigheterna. Danmark saknade också ett utvecklat lantmäteri, som är en förutsättning för tillkomsten av tillförlitliga kartor. Efter 1658 utvecklades den skånska kartan snabbare än tidigare och den skånska kartografin stod vid sekelskiftet i full paritet med den övriga svenska kartografin.

År 1626 trycktes i Stockholm en karta över Nordeuropa med titeln *Orbis Arctoi nova et accurata delineatio* (den arktiska världen i en ny och riktig uppritning). Upphovsmannen var Anders Bure, som med den här kartan för lång tid framåt gav en normerande bild av de nordiska ländernas kartografiska konfiguration. Bures karta är ett mycket förnämligt arbete med beaktande av tidens förhållandevis primitiva kartteknik. Den innehåller emellertid en del felaktigheter, bl a har Skånes södra kust fått en alltför nordöstlig sträckning. Detta fel återkommer på flertalet av de kartor över Skandinavien som trycktes under 1600-talet.

Bures kartografiska skicklighet gav honom uppdraget att skapa ett svenskt lantmäteri, vilket under några decennier framställde geometriska kartor i så stort antal att de kunde användas för sammanställningar till översiktskartor med stor tillförlitlighet. Mot slutet av 1600-talet hade man också fått fram ett så stort geometriskt och geografiskt material att man kunde framställa en generalkarta över hela riket, som åtminstone till mycket stor del grundade sig på detaljmätningar. Detta gällde dock inte den del av kartan som omfattade de gamla danska landskapen. Kartan blev färdig 1688 och kallas för Gri-

penhiemska kartan efter dåvarande överdirektören för lantmäteriet, Carl Gripenhielm. Idag förvaras den i Kungliga Biblioteket. Det här kartografiska arbetet är den första kartan över Sverige som ger en "modern" kartbild. Den utgör också höjdpunkten på den utveckling som gjorde Sverige till ett av Europas ledande länder i fråga om lantmäterikonst och framställning av storskaliga och småskaliga kartor.

Fig. 1. Sveriges kartbild som den framträder på Anders Bures karta från 1626. Lägg märke till Skånes felaktiga konfiguration.

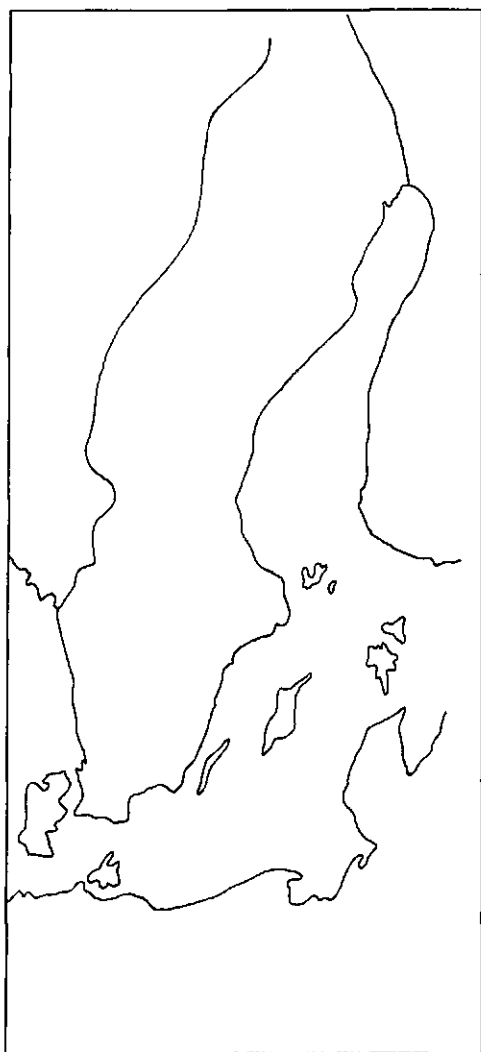

Fig. 2. Konfigurationen på Gripenhielmska kartan från 1688. Originalkartans skala är 1:3000000.

Framför allt under Karl XI:s reduktionstid genomfördes omfattande och systematiska geometriska uppmätningar i de flesta av rikets utländska provinser som Pommern, Estland, Livland och Ingermanland. Vid krigsutbrottet 1700 var praktiskt taget hela det av Sverige behärskade området kartlagt på storskaliga kartor i skalor som varierade mellan 1:4000

och 1:16000. På grundval av det omfångsrika geometriska materialet hade man också upprättat översiktskartor över nästan alla Sveriges provinser. Skåne utgjorde emellertid ett undantag. Provinsens geometriska och geografiska kartläggning utvecklades annorlunda.

Någon dansk motsvarighet till den geometriska uppmätning som genomfördes av det av Anders Bure grundade svenska lantmäteriet saknades helt. Danmark låg på detta område långt efter Sverige. Ännu vid slutet av 1700-talet hade någon dansk motsvarighet till det svenska lantmäteriet inte skapats och utvecklingen av en skånsk kartografi med tillförlitliga kartor gick därför mycket långsamt innan landskapet blev en svensk provins.¹

Örnehufvud karterar Skåne

Den första svenska kartläggningen av Skåne genomfördes redan något årtionde innan freden i Roskilde. I Lantmäteriverkets arkiv i Gävle finns några anonyma Skånekartor, vilka möjligen kan dateras till tiden före 1658.² Säkert vet man däremot att generalkvartermästaren Olof Hansson Örnehufvud på våren 1644 upprättade en karta över Skåne sedan han rest omkring i landskapet och utfört rekognosceringar. Örnehufvud hade gått i lära hos Anders Bure men sedan övergått till militär tjänst och deltagit i 30-åriga kriget. Under sin tid i Tyskland framställde han en serie kartor över de områden där de svenska arméerna opererade. Han hade således erfarenhet av kartografisk verksamhet när han deltog i Gustav Horns krig i Skåne. I början av 1644 genomförde han sina rekognosceringar och ritade sin karta innan han övertog ledningen av anfallsförberedelserna mot Landskrona och Malmö. Några dagar innan hade han från

Fig. 3. Den äldsta kartan över Skåne? Anonym handritad karta över Skåne daterad 1614–1644. Lantmäteriverkets arkiv, Gävle, H: 145.

Lund skickat kartan över Skåne till Axel Oxenstierna. Någon tid senare avled han i "fältsjukan" under belägringen av Malmö. Richter uppger 1929 att Örnehufvuds karta hängde på Skokloster, där den emellertid nu inte kan återfinnas.³ Efterforskningar i Riksarkivets Skoklostersamling, på Krigsarkivet och i Kungliga Biblioteket har givit negativa resultat, varför man måste antaga att kartan på något sätt gått förlorad. I Lunds universitetsbibliotek finns emellertid en karta med samma rubrik som Richters "Skoklosterkarta" (*Exactissima totius Scaniae geographica descriptio*) och den stämmer i övrigt ganska väl överens med denna, dock utan att det rör sig om samma karta, bl a har kartografen använt sig av ett ljusare bläck. Med viss sannolikhet kan antagas att exemplaret i universitetsbiblioteket är Örnehufvuds original och den av Richter omnämnda kartan är en renritning.⁴

Två år efter Örnehufvuds karta trycktes en Skånekarta hos Johannes Janssonius i Amsterdam som av allt att döma grundar sig på Örnehufvuds arbete. Detta gäller förmodligen också den som finns med i Blaeus atlas från 1662, även den tryckt i Amsterdam. Det synes alltså vara klart att Örnehufvuds kartografiska arbete under flera årtionden utgjort en typkarta för Skåne.

Strax innan Skåne upphörde att vara danskt genomfördes den första danska kartläggningen av Skånelandskapen efter någorlunda moderna principer för ifrågasvarande tid. Den sydsleswigske matematikern och kartografen Johannes Meijer upprättade 1655–1658 en serie översiktskartor ooh specialkartor över dels de tre Skånelandskapen, dels enbart Skåne. Dessa kartor är dock inte av samma kartografiska kvalitet som samtida svenska kartor.

Före 1658 fanns det ett ganska rikhaltigt kartmaterial över Skåne, både tryckta och otryckta kartor, men det hade tillkommit på helt annat sätt än vad som var fallet i Sverige och var av betydligt sämre kvalitet. Detta förhållande torde vara förklaringen till att fredsfördraget 1658 inte innehöll någon klausul om utlämnande av kartor, till skillnad från vad som tex var fallet i traktaten i Nystadsfreden 1721 som på ryskt önskemål innehöll en bestämmelse om att kartor som rörde de av Sverige avträdna baltiska provinserna, och som fanns i svenska arkiv, skulle utlämnas till ryska regeringen. Det material svenska lantmätare hade åstadkommit i de baltiska provinserna var åtråvärt för ryssarna.

Buhrmanns Skånekarta

Det fanns således ett stort behov av geometrisk och geografisk kartläggning i Skåne när provinsen blev svensk. Det dröjde emellertid till efter Skånska kriget innan ett systematiskt kartläggningsarbete kom till stånd. De första geometriska uppmätningarna kom visserligen till utförande redan 1660–1661, men de omfattade endast byarna i Oxie och Skytts härad. Under 1670-talets början genomfördes jordrevningar av en skånsk lantmäterikommission men inga kartor gjordes vid detta tillfälle, i vart fall finns inga kartor bevarade. Förmodligen har några kartor upprättats att döma av en uppgift i ett register över kartorna i lantmäterikontoret i Malmö men de står inte att återfinna i arkivet idag.⁵ Först 1687 började geometriska uppmätningar på ett mera systematiskt sätt i Skåne men ännu vid sekelskiftet 1700 var det geometriska materialet alltför litet för att det skulle kunna utgöra en grund för upprättandet av geografiska kartor.

Karl XI var mycket angelägen om att få till stånd tillförlitliga översiktskartor över Skåne och han gav generalguvernören Rutger von Ascheberg i uppdrag att se till att en kartläggning kom till stånd. Uppdraget gick till fortifikationskaptenen Gerhard Buhrmann 1681. Efter tre års arbete fick han sin sedermera så berömda "Schoone-charta" färdig. Den bildar en verklig milstolpe i den skånska kartografins utveckling. Med den kartan uppnåddes den första korrekta kartbilden av Skåne och den kom också att för lång tid framåt utgöra en grund för flertalet av de Skånekartor som skilda lantmätare och kartografer framställde under loppet av 1700-talet. Buhrmanns eget original förvaras på Krigsarkivet men i Skåne finns två kartor som är någorlunda samtida kopior eller åtminstone i kartografiskt avseende mycket närstående. Det ena exemplaret finns i universitetsbiblioteket i Lund, kallat "Skåne efter Aschebergska kartan", och det andra i lantmäterienhetens arkiv på länsstyrelsen. Den senare saknar såväl rubrik som signatur och årtal, men torde kunna dateras till något före 1690. Det torde kunna antagas att generalguvernementetskansliet fått tillgång till en karta grundad på Buhrmanns. En tillförlitlig översiktskarta torde ha behövts för försvarsplaneringen. Risken för ett nytt krig om Skåne var ju fortfarande uppenbar. Kartan har förvarats i lantmäteriarkivet åtminstone sedan 1791, då den omnämnes i ett bevarat inventarium. När kartan har kommit till lantmäteriarkivet går inte att fastställa. Den bör emellertid ursprungligen ha kommit från guvernementetskansliet och det finns därför skäl att utgå ifrån att det rör sig om kansliets tjänsteexemplar. En egendomlig omständighet är att Richter 1929 uppger att den här kartan inte kunde återfinnas i dåvarande länslantmä-

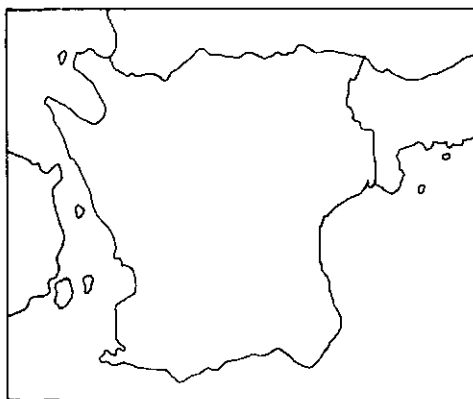

Fig. 4. Konfigurationen på kartan över Skåne i Hermelinska Kartverket från 1818.

terikontorets arkiv. Däremot fanns fortfarande den "långa lådan" kvar, där en del kartor av större format förvarades. Idag är förhållandet det motsatta.⁶

I Lantmäteriverkets arkiv finns ytterligare en Skåne-karta som bör ha utgått från Buhrmanns karta och upprättats några år efter originalet. Kartan ingår i samlingspärmen "Handritade äldre läns- och landskapskartor". Den har daterats till 1690 och visar stor överensstämmelse med Buhrmanns karta. Kustlinjens karakteristiska drag, sjöarnas och vattendragens läge och i övrigt uppvisar de två kartorna så stora likheter att man måste utgå ifrån att Lantmäteriverkets karta är gjord på grundval av Buhrmanns. I samma samling har Lantmäteriverkets arkiv ytterligare kartor över Skåne från början av 1700-talet (1712, 1716 och 1717). Dessa och några senare kartor över den skånska provinsen innebär dock inte något nytt i förhållande till Buhrmanns arbete, som under nästan hela 1700-talet var mönsterbildande och fungerade som typkarta.

Buhrmanns kartografiska arbete från början av 1680-talet blev alltså normerande för uppfattningen av Skånes kartbild

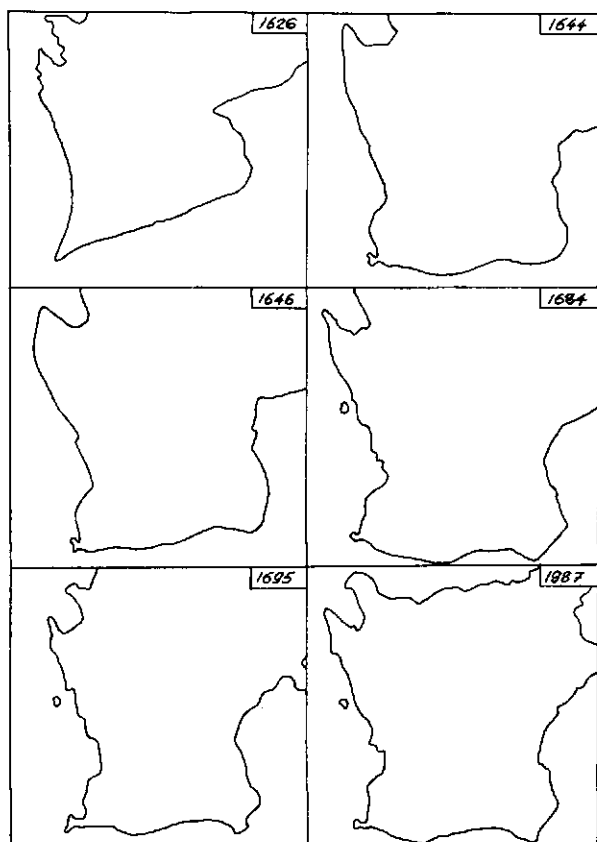

Fig. 5. Skånes kartografiska konfiguration på tryckta och handritade kartor 1626–1695 jämförda med en modern karta. 1626: Anders Bure, 1644: Örnehufvud, 1646: Jansonius, 1684: Buhrmann och 1695: Petter Gedda.

under det följande århundradet. Det dröjde till ett stycke in på 1800-talet innan det geometriska kartmaterialet användes för att sammanställa en karta över Skåne. År 1796 togs ett privat initiativ av Samuel Gustaf Hermelin till skapandet av ett kartverk över Sverige. Han fick tillstånd att använda sig av lantmäteriets bestånd av omkring 80 000 geometriska kartor, vilka sammanställdes till 34 kartblad över landet. Kartorna över de sydligaste landskapen var färdiga 1818. Trots att detta sk Hermelinska kartverk har en del brister är det dock av en hög kartografisk kvalitet och inleder den moderna tidens exakta kartografi.

Skånska rekognosceringskartan

Medan arbetet på det Hermelinska kartverket pågick och avslutades beträffande Götaland tillkom ett skånskt kartverk initierat av främst militära behov. Arbetet utfördes 1812–20 av den nyligen bildade fältmättningsbrigaden. Då det visade sig att arbetet med en kartläggning i skala 1:20 000 var övermäktigt avbröts det sedan 108 blad åstadkommits. Skånska rekognosceringskartan, som det här kartverket kallas, blev sedan bortglömt men återupptäcktes 1935.⁷ Det förblev också otryckt tills nyligen, då en tryckning kom till stånd genom ett samarbete mellan Krigsarkivet och Överlantmätarmyndig-

heten i Malmö, som också saluför de tryckta kartorna. Skalan har vid tryckningen förminskats till 1:30 000.

Sammanfattning

Medan det svenska lantmäteriet utvecklades och mot slutet av 1600-talet intog en ledande ställning i Europa i fråga om storskaliga och småskaliga kartor saknade Danmark en motsvarighet. Den skånska kartografin utvecklades långsamt och de kartor över landskapet som upprättades av danska kartografer var inte av samma höga kvalitet som de svenska motsvarigheterna. Sedan Skåne blivit svenskt förändrades Skånes kartbild väsentligt och vid slutet av 1600-talet var de skånska översiktskartorna i full paritet med kartor över Sveriges övriga provinser. Den kartbild över Skåne som skapades 1680–1690

förändrades inte nämnvärt under 1700-talet och det var först genom tillkomsten av det Hermelinska kartverket och den skånska rekognosceringskartan som slutpunkten sattes mot utvecklingen av en modern exakt kartografi beträffande Skåne.

Noter

¹ Beträffande den danska kartläggningen av Skåne hänvisas till H. Richter, Skånes karta från mitten av 1500-talet till omkring 1700. Lund 1929.

² H. Richter a.a. s. 53.

³ Ibid. s. 55.

⁴ Dessa upplysningar har vänligen meddelats författaren av generaldirektör Sven-Eric Nilsson som tillställt författaren kopior av sin brevväxling rörande efterforskningar om Örnehufvuds karta.

⁵ G. Nordholm, Skånes geometriska kartläggning före storskiftena. Svensk geografisk årsbok 1929, s. 108.

⁶ H. Richter a.a. s. 96, not 4.

⁷ Skånska rekognosceringskartan har utförligt behandlats av Nils Lewan i ALE nr 1/1982, s. 14–27.

Järnålder i Önsvala

I samband med ledningsarbeten i Önsvala söder om Staffanstorp, har Riksantikvarieämbetet UV-syd undersökt delar av en by från äldre järnålder.

Boplatsen hade legat på en utskjutande höjd i norra delen av det våtmarksområde som funnits omkring Torrebergabäckens anslutning till Segeå. Det som nu undersökts är ett 70×30 meter stort parti i den norra utkanten av boplatsen.

Förutom gropar och härdar påträffades tre hus samt några fragment av hägnader. Två av husen var av för perioden normala dimensioner. Det mindre av dem var endast 6×3 meter stort och låg invid en hägnad. Det större var 13–15 meter långt och 4,5 meter brett. Byggnaden var av den för järnåldern vanliga typen med två rader inre takbärande stolpar och väggar som troligen varit av lerklinat flätverk.

Det tredje huset var även det konstruerat på traditionellt järnåldersmaner. Byggnadens längd var däremot speciell, 50 meter från östgavel till västgavel. Bredden var 5,5 meter. Huset hade varit uppdelat i tre större delar. En drygt 17 meter lång östdel som i analogi med andra järnåldershus bör ha varit avsedd för boende, en ca 11 meter lång ekonomi-

del i väster, samt ett 21 meter långt parti i husets mitt vars funktion vi ännu inte har fastställt. Troligast är kanske att ladugården/stallet funnits i denna del. Byggnaden hade reparerats och/eller byggts om under sin existens, vilket gör det troligt att det varit i bruk under en längre tid, kanske inemot 100 år.

Området öster om boplatsen är känt som »Stensåker» från en äldre lantmäterikarta, vilket möjligen kan indikera plat-

Fig. 1. Önsvala: det 50 meter långa huset från äldre järnålder, sett från väster. (Foto: L. Wallin.)

sen för ett nu bortodlat gravfält. Boplat-
sens läge på lerjord invid en större våt-
mark gör att boskapsskötsel troligen var
det dominerande inslaget i ekonomin. En
omfattande vinterstallning har då krävt
stora byggnader.

Det verkligt intressanta i samman-
hanget är givetvis vad byggnaden repre-
senterat på boplaten. Den närmast till
hands liggande tolkningen är att vi påträffat
den viktigaste gården i byn, storbon-
dens eller hövdingens om man så vill.
Från danskt område finns exempel på att
den äldsta gården i en by efter hand växt i
betydelse och storlek allteftersom byn
blivit större. Några säkra slutsatser om
hur det förhållit sig i Önsvala kan givetvis
inte dras förrän en eventuell fortsatt un-
dersökning givit oss material från resten
av byn.

Lasse Wallin

Riksantikvarieämbetet UV-syd

Undersökningarna i kvarteret Hjärtat, Halmstad

Någon gång i början av 1300-talet flytta-
des Halmstad från Övraby, som ligger ca
2 km norr om staden, till sitt nuvarande
läge vid Nissan. Under medeltiden var
det handeln, som bidrog till stadens ex-
pansion. Framför allt var det gränshan-
deln med Småland via Nissastigen, som
var av betydelse. Halmstad låg strategiskt
där den nord-sydgående kustvägen kor-
sade Nissastigen.

Det undersökta området i kvarteret
Hjärtat är centralt beläget i det medeltida
Halmstad. Tidigare undersökningar visar
att stadens centrum legat kring Stora
Torg och Storgatan. Bebyggelsen var tät
inne i de centrala delarna. I öst-västlig
riktning, lite snett över undersöknings-
området, gick en gränd. På var sida där-

Fig. 1. Källartrappa från 1300-talet i det centrala
Halmstad.

om låg byggnader, vilka kunde följas ner
till 1300-talets början. Gränden och
bebyggelsen kunde skönjas redan vid
schaktövervakning i Storgatan. Resulta-
tet kompletterar äldre grävningar i kvar-
teret och ger en bild av stadens äldsta
tomtindelning och stadsplan. Tomtindel-
ningen har varit konservativ under hela
medeltiden. Det är först efter den stora
branden 1619, då i stort sett hela Halm-
stad utplånades, som en ny stadsplan
upprättades. På befallning av den danske
kungen Kristian IV gjordes en rätvinklig
stadsplan, vilken fortfarande sätter sin
prägel på stadsbilden. Att den nya tomt-
indelningen skilde sig från den gamla
vittnar, förutom arkeologiska iakttagel-
ser, de många konflikterna kring ägo-
gränserna om.

I ett av de äldsta husen ledde fyra stora
trappsteg ner till en källare. Trappan var
välgjord med inkilade mindre stenar för
att stabilisera konstruktionen. Nedanför
sista trappsteget fanns en trätröskel. Där-
under framkom resterna av ett tegelgolv.

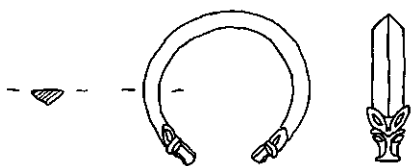

Fig. 2. Förgylld tennring från kv. Hjärtat, Halmstad. Skala 1:1.

Murarna i källaren bestod av kallmurade stenblock. Tyvärr var inte hela källaren komplett, eftersom murarna var söndergrävda av ett modernt avlopp.

Under golvplankorna, i det äldsta huset inom området, hittades en liten skattgömma. Den bestod av en förgylld tennring med två motställda djurhuvuden, vilka har hållit en infattad sten. Stenen fanns inte kvar. Stilen på djurhuvudena påminner om vikingatidens drakar och fabeldjur. Men ringar med djur som håller infattade stenar var allmänna i Skandinavien under 1200- och 1300-talen. Till sammans med ringen hittades fyra silvermynt. De är från den engelske kungen Edward I:s regering (1272–1307). Engelska mynt från medeltiden är mycket ovanliga i södra Halland. I Halmstad har man tidigare huvudsakligen funnit tyska, danska och svenska mynt. England verkar man inte ha haft någon direkt kontakt med.

Under 1300-talet har man sysslat med läderhantverk i kvarteret. Två sammanhängande gropar innehöll stora mängder med läderspill. Förutom rester av sulor och ovanläder från skor, framkom flera fragment av bortskurna sömmar från ovanläder. Därmed har lädret kunnat återanvändas.

Husen från 1400-talet har haft stabilare grunder än de från äldre tid. Syllstenarna var förstärkta med lera. Hörnstenarna,

som utsattes för kraftigare påfrestningar, var påtagligt större än väggstenarna. Ett av husen gick att bestämma storleken på. Det mätte 6×3 m, vilket gör 18 m^2 , en vanlig storlek på medeltida hus.

Oftast får man se på keramiken när man ska datera de olika skedena, som kommer fram vid grävningarna. Keramiken har sett olika ut och varit tillverkad i olika teknik, vilket gör att den kan dateras. Naturligtvis blir det inga exakta årtal, men man kan säga under vilket århundrade keramiken var allmän. Vid undersökningarna i kv. Hjärtat, särskilt i de äldre lagerna, dominerade CII-godset. Det innebär att det är stengods importerat från Tyskland. Det tillverkades från början av 1300-talet och fram till 1500-talet. Ett annat keramikgods som var rikligt representerat i kv. Hjärtat, tillverkades i trakten kring Halmstad. Genom formens och dekorens särart, men framför allt genom tillverkningstekniken, skiljer sig keramiken från den importerade. Prover gjorda på keramiken jämfört med leror i Halmstadstrakten visar att keramiken är lokalt tillverkad.

Annika Jeppsson

På jakt efter Kämpinge kyrka

Som vårens grävningsobjekt för trebettygsseminariet vid Lunds universitets historiska museums medeltidsavdelning valdes platsen för Kämpinge sockenkyrka, som på grund av ekonomiska svårigheter fick rivas 1632 (fig. 1). Marken har legat obebyggd och orörd under århundraden fram till maj månad 1987, då 8 arkeologistuderande och 2 lärare lyfte på torvorna för att göra en provundersökning.

Orsakerna till varför denna fornlämningslokal utsågs var flera. Kyrkans sista

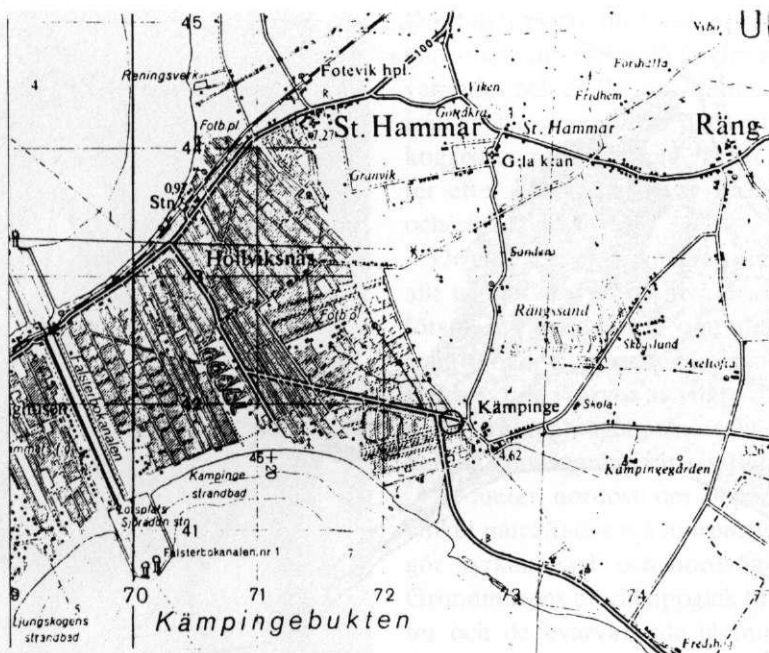

Fig. 1. Grävningssplatsen med den triangulära allmanningen nordväst om Kämpinge gamla bykärna inringad.

tid är väl känd medan frågan om uppkomsten hittills har legat obesvarad.

Kämpinge by med rötter ned i vikingatid har en för perioden kustnära placering. Som skydd mot hastiga överfall från havssidan låg byarna gärna indragna en bit in i landet. Nere vid den djupa bukten, bara några hundra meter söder om bykärnan, ligger resterna av en vall som har utgjort en avgränsning för en tidigmedeltida handelsplats som användes säsongsmässigt. En tanke var att den i närheten placerade kyrkan i ett tidigt skede inte bara hade tjänat sockenborna, utan även varit en trons tillflykt för resenärerna vid marknaden.

Placeringen av kyrkan på byns allmanning, en bit från bykärnan avviker från schablonplaceringen av sockenkyrkor (fig. 2). Detta understryker möjligheten att den liturgiska funktionen förändrats under medeltiden. Svaret på frågan hänger intimt samman med byggnadens ålder,

storlek och arkitektoniska utformning. Detta ingick i det paket med olösta knutar som följde med till grävningssplatsen.

De efterreformatoriska upplysningarna

Trots att byn omnämns i en text från 1300-talets andra hälft blir inte uppgifterna om den fylliga förrän vi möter den i Lunds stifts landbok från 1570. Redan här omnämns de problem som senare kom att orsaka nedläggningen av socknen. En del av byns jordar "haffuer saand forderfuit" vid denna tid.

Ett knappt årtionde före rivningen berättas i Prästrelationerna för Skåne 1624 att socknen var "migitt Forarmitt och bode kirchen och Byen och Marcken Aff Sand ödelagt". Denna tendens som vi kan följa genom dåtidens ögonvittnen finns också karterad på den äldsta kartan över byn.

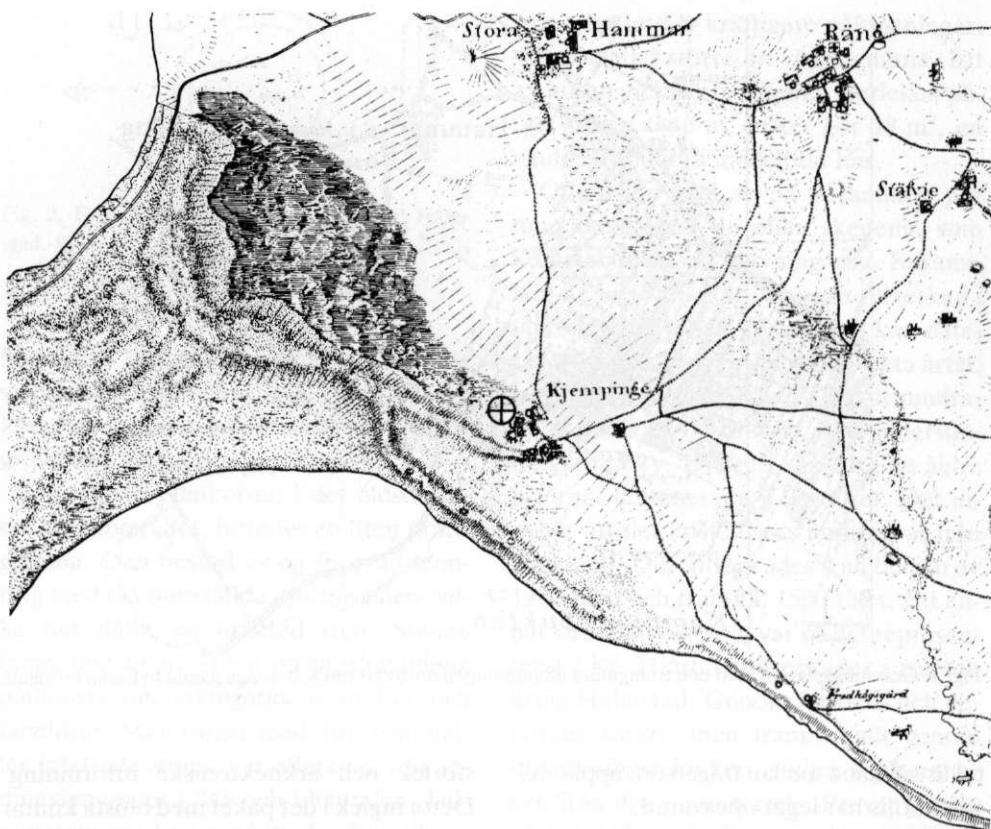

Fig. 2. Kämpinge by på Skånska rekognosceringskartan från början av 1800-talet. Kyrkan tillagd av författaren.

Denna är från 1600-talets andra hälft och visar områden i byns närhet som bär namn med sandanknytning.

Tydligt blev utarmningen av vångarna genom flygsandens härjningar för svår till sist. Man skall kanske inte tänka sig en översandning av den massiva omfattning som fick sockenborna vid Skagen på Jyllands nordspets att överge sitt kyrkorum på 1700-talet och på så sätt ge eftervärlden ett välbesökt turistmål i "Den tilsandede kirke". Nej, det behövdes kanske inga vandrande sanddyner för att knäcka den agrara ekonomin här i utkanten av Söderslätts bördiga jordar.

Socken blev så illa därav att man inte hade resurser till prästens uppehålle och

kyrkans underhåll. Den fick istället bidra med byggnadsmaterial i den på sten fattiga bygden. Byborna blev får under kyrkoherden i Räng socken och med på köpet fick man klockan. Den kan beskådas även idag i det nya hemmets torn.

Grävningsresultatet

Provundersökningen berörde endast 30 m² av allmänningens totala yta. Gropar på 1×1 meter placerades på de platser som tilldragit sig uppmärksamhet vid den första rekognosceringen.

I sydvästra delen av gräsplanen framkom grunden till bogårdsmuren. Sträckningen utgjorde kyrkogårdens sydväst-

Fig. 3. Den södra murresten sedd från norr. Från botten räknat syns de runda grundstenarna på vilka de tuktade flintblocken murats med kalkbruk.

hörn, då den vinklade av mot norr och öst. Grunden bestod av stora fältstenar och hade en bredd på 1,50 meter. Fragment av dagermuren i form av grovt tillhuggna flintblock och små fältstenar låg kvar på denna. Spår av kalkbruk ovanpå stenarna och även mycket bruk i raseringslagret runt om muren visar att en ordentlig skalmur begränsat den helgade marken.

Den norra begränsningen är ännu dold, men en gravfri yta i öster antyder slutet på kyrkogården i detta väderstreck. Detta skulle ge en öst-västlig utsträckning på drygt 40 meter för gravområdet.

Totalt påträffades sex stycken gravar under veckans arbete. Skeletten visade sig vara i gott skick trots den sandiga marken.

Området verkar inte ha utnyttjats med någon större intensitet då få gravar skar in i varandra och endast ett mindre antal ben från störda gravar låg i det omrörda kyrkogårdslagret. Samtliga gravar hade rester efter kistor i form av förmulnat trä och/eller spikar.

De gravar som grävningen omfattade är alla nedgrävda från en nivå strax under en första översandning i området. Lagren som nedgrävningarna störde innehöll tegelkross och skärvor av yngre rödgos.

Allt sammantaget pekar mot en senmedeltida gravläggning för samtliga döda.

26 meter nordöst om bogårdsmurens vinkel påträffades två murpartier som utgör kyrkans syd- och nordvägg (fig. 3). Grundmurens bredd uppgick till 1,65 meter och de kvarvarande lämningarna av dagermuren har en mäktighet på 1 meter. Skalmuren hade ytter- och innerliv av grovt tillhuggna flintblock lagda i kalkbruk. Själva kärnan bestod av flinta, småsten och tegelstensbitar lagda i bruk. På yttersidan av nordmuren var kalkputs struken över grundstenarna och upp mot dagermuren. Avståndet mellan ytterliven på dagermurarna uppmättes till 7 meter.

På grund av tegelstensresterna i murkärnan går det att sluta sig till att de funna lämningarna av kyrkan inte kan vara äldre än 1200-tal. Stora mängder kupat taktegel låg i raseringslagren runt väggstumparna. Snarare är den lilla del av byggnaden som påträffats troligen anlagd sent och om man betraktar stratigrafien i de omgivande lagren troligen under senmedeltiden.

Vid detta grävningstillfälle dök ingenting upp som antyder närvaron av en tidigmedeltida träkyrka. Inga djupt anlagda gravar av hög ålder visade sig.

Bebyggelsen

De tre östligaste groparna som togs upp vid provundersökningen påvisade inte bara gravläggningsområdets östgräns. Här fanns även antydningar om den bebyggelse som legat nära kyrkan.

Spridda rester av vendiskt svartgods i kulturlager och gravfyllningar i flera av provgroparna kan vara spåren efter den tidigmedeltida byn.

Nyttjandet av denna del av byn verkar inte ha påbörjats ordentligt förrän under senmedeltiden. I ett första magert kulturlager närmast den gula moränleran låg ben från trefotsgritor och andra rester av yngre rödgods samt bottnar och skärvor till senmedeltida stengodskrus. Däröver kom ett första flygsandslager. Det andra och tredje tunna kulturlagret, eller snarare växthorisonten, har båda överlagrats av nya "flygsandskatastrofer". Så når vi till sist upp till 1632 års förödande översandning som avslutar lagerbilden innan dagens gröna grästorvor tar vid i ett tunt lager mylla.

Prästens förbannelse

Det är vid den övre flygsandsnivån som vår kunskap från de skrivna källorna tar vid. Förutom den lite karga beskrivningen på pergamenten finns även en muntlig tradition bevarad om orsakerna till kyrkans öde.

Maglarps präst skulle en gång predika i Kämpinge kyrka. Den besvärliga vägen dit och församlingens dåliga uppslutning gjorde honom så ilsken att han önskade Guds förstörelse över kyrkan så att han slapp se den igen. Han blev bönhörd, slogs med blindhet och kyrkan blev snart riven.

Även om vi senare tiders barn inte helt har kurerats från blindheten, så har ändå fjällen fallit från våra ögon så att en fortsatt undersökning skulle kunna påbörjas i direkt anslutning till murarna. Bland annat skulle det vara intressant att utröna om de funna kyrkomurarna representerar delar av koret eller långhuset på en sockenkyrka eller väggarna på ett rektangulärt kapell.

Mats Roslund
Lunds universitets
historiska museum

DE SKÅNSKA LANDSKAPENS HISTORISKA OCH ARKEOLOGISKA FÖRENING bildades 1866. Föreningen är en samlingspunkt för en historiskt och arkeologiskt intresserad allmänhet.

Föreningen är utgivare av A.L.E. Historisk tidskrift för Skåneland, som utkommer med fyra häften årligen. Tidskriften utges med bidrag från Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet (HSFR). Brev och manus till redaktionen adresseras till docent Sten Skansjö, Historiska institutionen, Magle Lilla Kyrkogata 9 A, 223 51 Lund.

Medlem i föreningen erhåller tidskriften kostnadsfritt.

Årsavgiften, 50 kronor, kan insättas på postgirokonto nr 24 68 31-2, De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening.

Adress till föreningens skattmästare, Allan Persson: Karhögstorg 4 A, 223 55 Lund.

Äldre häften av tidigare utgivna tidskrifter kan beställas hos föreningens sekreterare, arkivarie Anders Persson, Landsarkivet i Lund, Box 2016, 220 02 Lund eller hos skattmästaren.

EFTERTRYCK, helt eller delvis, medgives endast efter redaktionens särskilda tillstånd.

Föreningens styrelse:

Länsantikvarie Carin Bunte, Malmö, ordf., landsarkivarie Anna-Christina Ulfsparré, Lund, v.ordf., arkivarie Anders Persson, S. Sandby, sekr., professor Lars Larsson, V. Nöbbelev, v.sekr., fil. kand. Allan Persson, Lund, skattmästare samt professor Nils-Arvid Bringéus, Lund, professor Erik Cinthio, Lund, professor Bertil Ejder, Lund, museichef Torkel Eriksson, Helsingborg, docent Siegrun Fernlund, Asmundtorp, överstelöjtn. Sven Hedin, Förslöv, fil. lic. Lars-Göran Kindström, Helsingborg, museichef Anders W. Mårtensson, Lund, professor Birgitta Odén, Lund, läns museichef Bengt-Arne Person, Varberg, professor Göran Rystad, Lund, docent Sten Skansjö, Lund, läroverksadjunkt Curt Widenborg, Ronneby, intendent Gustaf Åberg, Simrishamn. Hedersledamot: professor Jörgen Weibull, Göteborg.

